

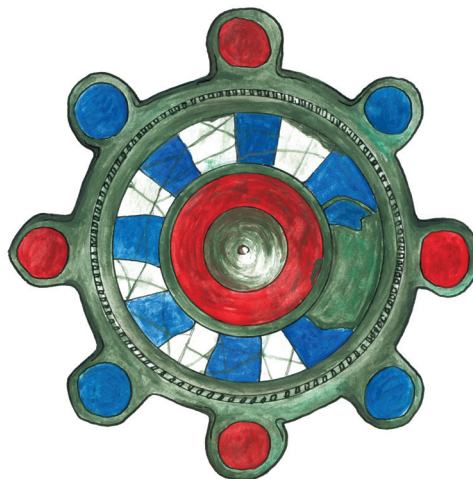
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVIII
2006

WARSZAWA 2006 VARSOVIE

**WIADOMOŚCI
ARCHEOLOGICZNE**

TOM LVIII

Redaguje zespół / Editorial staff:

mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, doc. dr hab. Teresa Węgrzynowicz

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Marta Stasiak-Cyran, Andrzej Jacek Tomaszewski
Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: emaliowana zapinka brązowa
z Babiego Dołu-Borcza, pow. Kartuzy (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: enamelled bronze disc brooch
from Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy (drawn by L. Kobylińska)

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2006

© Autorzy, 2006

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją kultury
finansowaną przez
Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl

Cennik wydawnictw, wykaz publikacji i pełen spis zawartości czasopism PMA: <http://www.pma@pma.pl/wydawnictwa>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Elżbieta Ciepielewska, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z badań powierzchniowych w międzyrzeczu Pilicy i Wisły 3
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from surface surveys between the Pilica and Vistula rivers
- Barbara Bargieł, Kultura strzyżowska w świetle znalezisk grobowych 65
The Strzyżów Culture in the light of burial finds
- Jan Schuster, O późnych zapinkach kapturkowych (A II 41) 101
Late spring-cover brooches (A II 41)

MISCELLANEA

- Anna Drzewicz, Niezdobiony naszyjnik brązowy z haczykowatym zapięciem ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 121
Bronze plain neck ring with hooked terminals from the collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
- Anna Strobilin, Pęsetka brązowa z cmentarzyska kultury oksywskiej w Wyczechowie, pow. kartuski 127
Bronze tweezers from Oksywie Culture cemetery at Wyczechowo, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Agnieszka Urbaniak, Prowincjonalnorzymska zapinka tarczowata z cmentarzyska kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. kartuski 145
Provincial Roman disc brooch from Wielbark Culture cemetery at Babi Dół-Borcz, distr. Kartuzy
- Magdalena Mączyńska, Uwagi o niektórych typach zapinek II grupy serii wschodniej Oscara Almgrena 159
On selected variants of Oscar Almgren group II, eastern series, brooches
- Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Stanaśzek, Hanna Mańkowska-Płiszka, Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich 185
Modła, grave 169 – first skull trepanation from the Roman Period at the territory of Poland
- Aleksandra Żórawska, Grób kultury wielbarskiej z cmentarzyska z wczesnej epoki żelaza w Tynwałdzie na Pojezierzu Iławskim 201
A Wielbark Culture grave from an Early Iron Age cemetery at Tynwałd in Iława Lake District

MATERIAŁY

- Andrzej Jacek Tomaszewski, Schyłkowopaleolityczne i mezolityczne materiały krzemienne z cmentarzyska kultury grobów klozowych w Wieliszewie 209
Final Paleolithic and Mesolithic flint materials from a Cloche Grave Culture cemetery at Wieliszew
- Teresa Węgrzynowicz, Cmentarzysko kultury grobów klozowych w Wieliszewie, pow. legionowski 215
Cemetery of Cloche Grave Culture at Wieliszew, distr. Legionowo
- Radosław Prochowicz, Osada z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939 265
Late Pre-Roman and Roman Period settlement from Strzyżów, distr. Hrubieszów. Insights from investigation made in 1935–1937 and 1939

Andrzej Maciałowicz, Cmentarzysko kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Suchodole, pow. sochaczewski Przeworsk Culture cemetery from Late Pre-Roman Period at Suchodół, distr. Sochaczew	283
ODKRYCIA	
Marek Zalewski, Rogowy harpun z rzeki Wilgi An antler harpoon from the Wilga river	371
Jerzy Libera, Niecodzienny zabytek z Polesia Lubelskiego An unusual artefact from Polesie Lubelskie	372
Jerzy Libera, Barbara Matraszek, Znaleźiska grobowe (?) kultury mierzanowickiej na Mazowszu Burial finds (?) from the Mierzanowice Culture in Mazowsze	374
Tadeusz Wiśniewski, Unikatowy zabytek spod Starachowic A unique find near Starachowice	375
Marek Florek, Siekierka brązowa z miejscowości Senisławice, pow. kazimierski Bronze axe from Senisławice, distr. Kazimierza Wielka	377
Mirosława Andrzejowska, Łukasz Maurycy Staniszek, Groby klozowe na warszawskiej Sadybie Cloche graves from Sadyba in Warsaw	378
Radosław Prochowicz, Szpila holenderska ze stanowiska 4 w Tomaszach, pow. ostrołęcki Holstein pin from Tomasz, distr. Ostrołęka, site 4	384
Zbigniew Nowakowski, Nowe znaleziska z Kamieńczyka, pow. wyszkowski New finds from Kamieńczyk, distr. Wyszaków	388
Piotr Łuczkiwicz, Perespa – kolejne cmentarzysko z okresu rzymskiego ze wschodniej Lubelszczyzny? Perespa – a previously unknown Roman Period cemetery from the eastern Lublin Region?	390
Renata Madyda-Legutko, Judyta Rodzińska-Nowak, Joanna Zagórska-Telega, Prusiek, pow. sanocki, stan. 25. Pierwsze cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w polskich Karpatach Prusick, distr. Sanok, site 25. The first Przeworsk Culture cemetery recorded in the Polish Carpathians	394
Jacek Andrzejowski, Łukasz Maurycy Staniszek, Andrzej Grzymkowski, Nieznane cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Żmijewie Kościelnym i Żmijewie Gajach, w pow. mławskim New cemeteries from the Roman Period at Żmijewo Kościelne and Żmijewo Gaje, distr. Mława	401
Aleksandra Rzeszotarska-Nowakiewicz, Cezary Sobczak, Ażurowa zapinka ze wsi Szczeberka, pow. augustowski – import czy naśladownictwo? Openwork brooch from Szczeberka, distr. Augustów: import or imitation?	407
Marek Florek, Wczesnośredniowieczny pochówek szkieletowy z Sandomierza Early Medieval inhumation burial from Sandomierz	410
WYKAZ SKRÓTÓW	413

MAGDALENA MACZYŃSKA

UWAGI O NIEKTÓRYCH TYPACH ZAPINEK II GRUPY,
SERII WSCHODNIEJ OSCARA ALMGRENA

ON SELECTED VARIANTS OF OSCAR ALMGREN GROUP II, EASTERN SERIES, BROOCHES

Wschodnia seria zapinek z kapturkami na sprężynkę (A. II 37–41; O. Almgren 1923, s. 17 nn.) była już przedmiotem zainteresowań wielu badaczy. W 1979 r. tak wyraził się o fibulach kapturkowych E. Cosack (1979, s. 29 n.): (...) *bei einer subtilen Betrachtung erweisen sich die Rollenkapfenfibeln als ausserordentlich variabel. Es ist daher auch heute problematisch, genau definierte Fibeltypen festzulegen*. Miał on na myśli przede wszystkim serię zachodnią, jednak po 25 latach od publikacji jego monografii opinia ta pozostaje w dalszym ciągu aktualna także w odniesieniu do serii wschodniej.

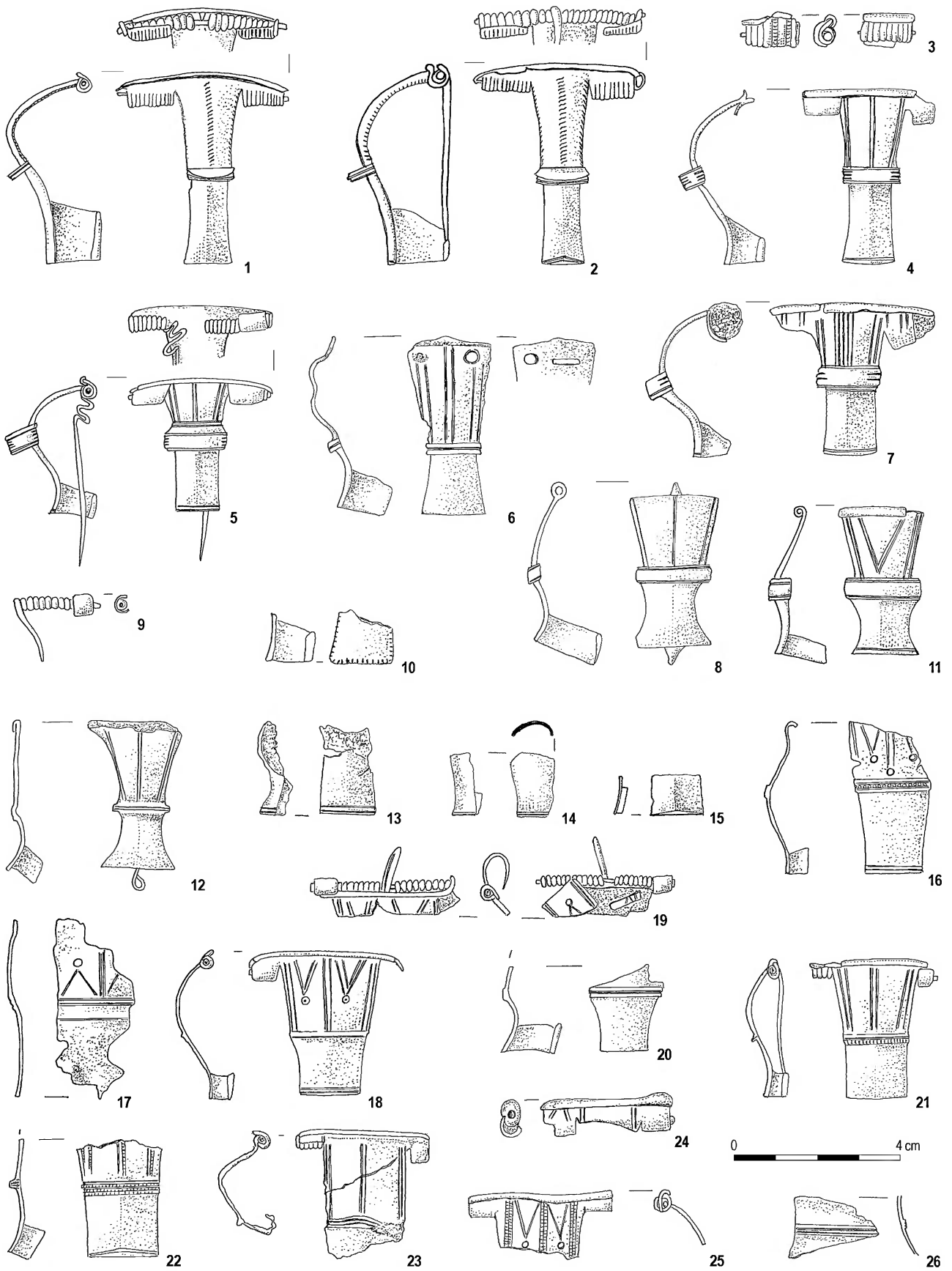
W skarbie z Łubianej, pow. kościerski, kilkakrotnie wspomnianym w literaturze przedmiotu (M. Maczyńska 1994; M. Maczyńska, D. Rudnicka 1998; 1999), znajdują się 53 zapinki II grupy, w tym także ich fragmenty (Ryc. 1, 2), i na ich tle zostaną poczynione poniższe uwagi. Fragment spirali (FS 101; ryc. 1:3)¹ z resztką zdobionego kapturka mógł należeć do zapinki typu A. II 37 lub 38. Dwie całkowicie zachowane, smukłe, prawie identyczne fibule F 1 i F 3 (Ryc. 1:1.2) reprezentują typ A. II 38, przy czym forma ich kapturków i zdobienie kabłąka ukośnym karbowaniem nawiązują raczej do typów serii zachodniej (np. E. Cosack 1979, tabl. 24, 27, 31). Wśród fibul A. II 38–39 zostały przez M. Olędzkiego (1992a, s. 51 nn.; 1995, s. 228 nn.; 1998, s. 74 n.) wyróżnione dwa warianty: pierwszy z otworem na głowice i drugi, w którym kapturki i osłona na cięciwę wykonane są z jednego kawałka blachy. Obydwa mają ograniczony zasięg, i to tylko w obrębie kultury przeworskiej, nie mogą więc być uważane za warianty w szerszym znaczeniu. Formy mieszane fibul A. II i A. IV z guzkiem na nóżce, zwłaszcza seria 3. ze wschodniej strefy kultury przeworskiej, zostały gruntownie opracowane przez

J. Andrzejewskiego (1994), a wcześniej dużo bardziej ogólnie przez M. Olędzkiego (1986) Wszystkie te studia miały na celu wyróżnienie lokalnych form.

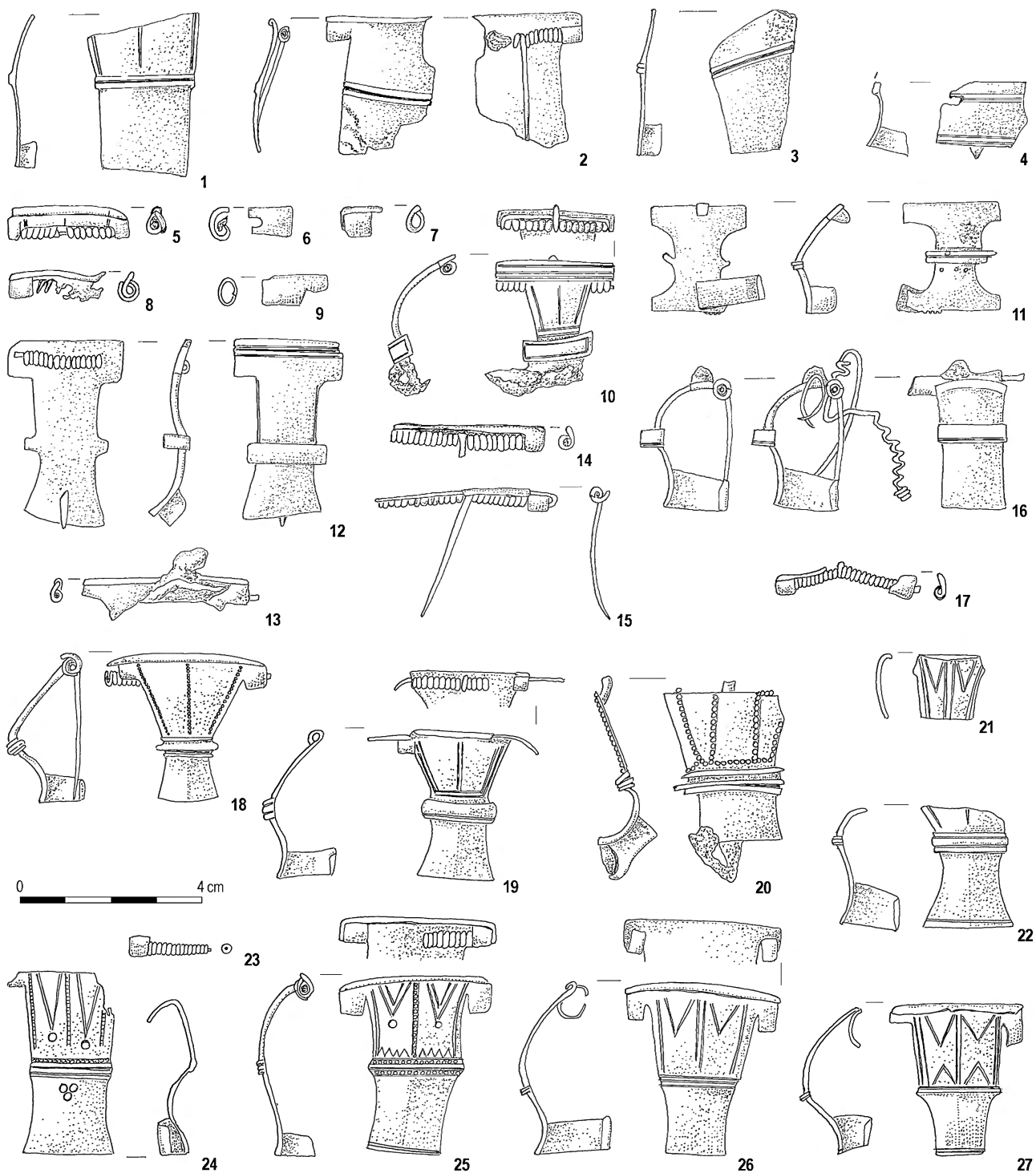
W przedstawionym opracowaniu spośród zapinek A. II 38–39 będzie mowa tylko o formach F 1/F 3 (Ryc. 1:1.2) i F 15 (Ryc. 1:4), z tego względu, że szczegółowe studium fibul A. II 38–39 tylko na podstawie opublikowanych materiałów nie jest możliwe. Już samo pełne skartowanie tych zapinek okazało się niewykonalne, gdyż w literaturze przedmiotu spotykane są takie formy, zwłaszcza pochodzące z południowej Skandynawii i z kręgu nadłabskiego, których bez dokonania autopsji nie można definitywnie przypisać do serii zachodniej lub wschodniej. Dotyczy to przede wszystkim fibul A. II 28–29 z haczykiem na cięciwę, charakterystyczną cechą serii zachodniej, ale o formie przypominającej raczej typ A. II 38, jak np. egzemplarze z Gjølstруп, w północnej Jutlandii, z Bramow i Parchim w Meklemburgii czy z Pruszcza Gdańskiego². H.-U. Voss (1994, s. 499) postulował w swoim czasie utworzenie osobnej grupy złożonej z duńskich i północnoniemieckich fibul A. II, co wydaje się jak najbardziej zasadne, ale możliwe będzie tylko wtedy, jeżeli zabytki te zostaną opracowane na podstawie oryginałów.

¹ Sygnatury F, FB, FS, G pochodzą z przygotowywanego monograficznego opracowania skarbu z Łubianej i oznaczają egzemplarze znalezionych tam zapinek.

² Gjølstруп, Velstrup sn, Vennebjerg hd, Hjørring amt (H. Norling-Christensen 1943, ryc. 2:1.3); Bramow, Kr. Schwerin (H. Gummel 1928, s. 44, tabl. VI:5); Neu Poserin, Kr. Parchim (H. Keiling 1973, s. 194, ryc. 1:1); Pruszcz Gdański, pow. *loco* (gdański), stan. 7 (zbiory Muzeum Archeologicznego w Gdańsku; niepublikowane materiały z badań Mirosława Pietrzaka, któremu w tym miejscu składam serdeczne podziękowania za udostępnienie zabytków).

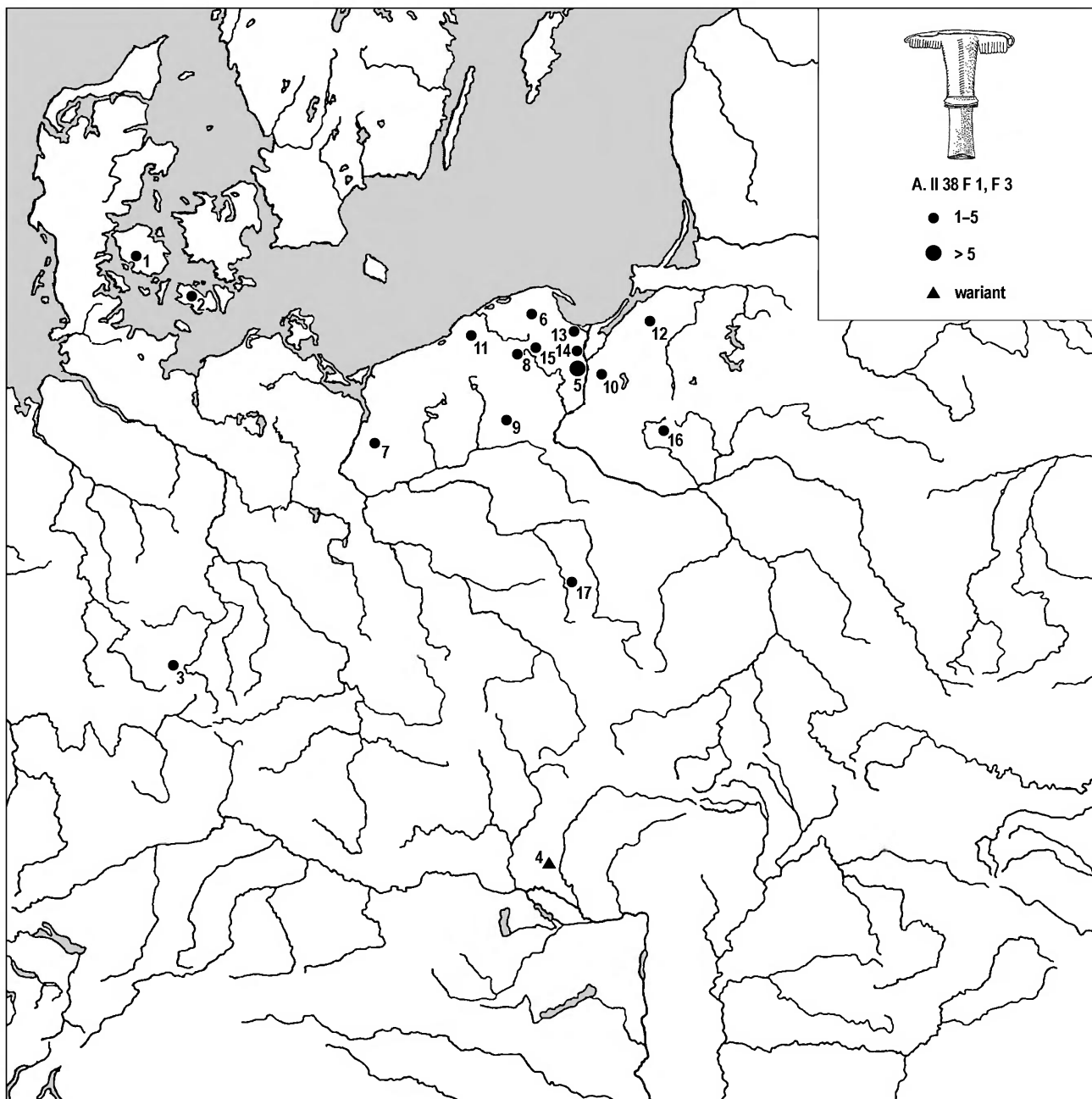
Ryc. 1. Łubiana, pow. Kościerzyna. Fibule grupy A. II. Wszystkie rys. M. Mączyńska
 Fig. 1. Łubiana, distr. Kościerzyna. Brooches group A. II. All drawn by M. Mączyńska

Ryc. 2. Łubiana, pow. Kościerzyna. Fibule grupy A. II
 Fig. 2. Łubiana, distr. Kościerzyna. Brooches group A. II

Fibule A. II 38–39, prawie zawsze z brązu, niekiedy ze srebra, charakterystyczne są dla stroju kobiecego i pojawiają się w fazie B_{2a}, ale ich rozpowszechnienie przypada na fazę B_{2b} (M. Ołędzki 1998, s. 74). Na trzech dużych cmentarzyskach wschodniej strefy kultury przeworskiej, w Kamieńczuku, pow. wyszkowski, Nadkolu, pow. węgrowski, oraz w Niedanowie, pow. nidzicki, występują w młodszym odcinku fazy B_{2a}, a przede wszyst-

kim w fazie B_{2b} (T. Dąbrowska 1997, s. 119, tab. 4; J. Andrzejowski 1998, s. 107 nn.; W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 111). Podobnie na obszarze kultury wielbarskiej, gdzie fibule te współwystępują stosunkowo często z zapinkami A. III 57–60 i A. V, s. 7, formami przewodnimi fazy B_{2a}, datują je R. Wołgiewicz (1981, tabl. 23; 1995) i T. Grabarczyk (1997, s. 77 n., diagram 1). Może to oznaczać, że starsze odmiany zapinek kapturkowych

Ryc. 3. Rozprzestrzenienie fibul typu A. II 38, form F 1 i F 3. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia I.
Wszystkie mapy opracowali M. Mączyńska i R. Prochowicz

Fig. 3. Distribution of brooches type A. II 38, varieties F 1 and F 3. Numbers refer to numbers in list I.
All maps worked out by M. Mączyńska and R. Prochowicz

pojawiają się kulturze wielbarskiej wcześniej, niż we wschodniej strefie kultury przeworskiej.

Zapinki odpowiadające formom F 1 i F 3, o bardzo smukłym kabłąku i kapturkach zdobionych imitacją sprężyny (Ryc. 3, zest. 1), koncentrują się nad dolną Wisłą i na zachód od niej, na Pojezierzach Kaszubskim i Krajeńskim³. Chronologicznie trzeba je umieścić w fazie B_{2a}; o ile grób z Tczewa z zapinką A. IV 68 nie jest ze spodem zmieszany, to także w stadium przejściowym od B_{1b} do B_{2a}. Wydaje się, że centrum produkcji tych zapinek leżało nad dolną Wisłą.

Inna smukła forma zapinek A. II 38 (F 15; ryc. 1:4) z kabłąkiem zdobionym pionowymi żłobkami jest często

spotykana na cmentarzysku w Lubowidzu, pow. lęborski (groby 52, 64, 102, 109 i 192; R. Wołagiewicz 1995, tabl. X/52:1.2, XI/64:1, XVI/102:1.2, XVII/109:1.2, XXIII/192:1.2). Fibule A. II 38–39 na tym cmentarzysku charakterystyczne są dla fazy B_{2b} (R. Wołagiewicz 1995, s. 44, tabl. 37), ale jedna z zapinek formy F 15 znaleziona została jeszcze z fibulą A. III 60 (grób 52). Na innym rozległym cmentarzysku kultury wielbarskiej w Kowalewku, pow. obornicki, smukłe egzemplarze F 15 współwystępują (groby 156, 451 i 471; T. Skorupka 2001, tabl.

³ Egzemplarz ze słowackiej miejscowości Křižovany, okr. Sereď, reprezentuje formę z szerokim haczykiem na cięciwie i został umieszczony na mapie jedynie ze względu na podobieństwo kabłąka.

45/156:1.2, 140/451:1.2, 145/471:1.2) z wcześniejszymi zabytkami niż z fazy B_{2b}, np. z fibulami A. III 59 i 60/61 oraz ze sprzączką M-L B1, datowaną na schyłek fazy B₁ i początek fazy B₂ (R. Madyda-Legutko 1986, s. 12).

Fibula A. II 38 (FB 14; ryc. 1:17) z niezachowaną główką nosi ślady reparacji pod nią, w celu ponownego umocowania sprężyny, co prawdopodobnie się nie udało. Podobne przykłady znane są z kręgu nadłabskiego (E. Cosack 1979, s. 53, tabl. 66:5–7).

Z kolei zapinki F 5 i F 14 (Ryc. 1:5.6) są formą przejściową od typu A. II 38 do 41; długość kabłąka przypomina raczej typ A. II 38, ale masywna jego forma nawiązuje już do typu A. II 41. Bardzo zbliżone zapinki, również jak te z Łubianej zdobione żłobkami na kapturkach, grzebieniu i kabłąku, pochodzą ze Slusegård na Bornholmie i z Varbelwitz na Rugii (O. Klindt-Jensen 1978/2, ryc. 133a.b; A. Leube 1970, ryc. 144a.c); obie znalezione w zespołach z fibulami A. V 120. Ta sama kombinacja fibul występuje w wielkopolskim cmentarzystku kultury wielbarskiej w Kowalewku, grób 336 (T. Skorupka 2001, tabl. 99/336:1.2), podczas gdy w Kietrze, pow. głubczycki, grób 484, na nekropoli kultury przeworskiej, zapinka A. II 38/41 została znaleziona z fibulą A. IV 84 (M. Gedl 1964, s. 148, tabl. I:10; 1988, s. 131, ryc. 11a). We wspomnianym grobie z Varbelwitz i na wielbarskiej nekropoli w Słopanowie, pow. szamotulski, grób 5 (K. Przewoźna 1955, s. 27, ryc. 13:2.3), podobne zapinki znalezione zostały z fibulami A. V 148. Daje to możliwość datowania form A. II 38/41 na fazy B_{2a}–B_{2b}, być może także na B₂/C₁, za czym przemawia znalezisko zapinki A. IV 84 z Kietrza⁴. Smukłe fibule, przypominające raczej typ A. II 38 niż A. II 41, wystąpiły dwukrotnie z zapinkami oczkowatymi A. III 61 (Slusegård, grób 824 – O. Klindt-Jensen 1978/2, s. 172, ryc. 87d; Pruszcz Gdański, stan. 10, grób 79 – M. Pietrzak 1997, s. 20 n., tabl. XXIII/79:3.4). Rozprzestrzenienie zapinek form F 5 i F 14, jak wynika z cytowanych znalezisk, ma charakter interregionalny.

O wiele więcej uwagi poświęcono w literaturze zapinkom A. II 41, które uważane są za typowe wytwory kultur wielbarskiej i przeworskiej. Wykonane są one przeważnie z brązu, dużo rzadziej z żelaza⁵ i należały z reguły do stroju kobiecego. Próbę wyróżnienia lokalnych wariantów w obrębie typu A. II 41 podjął M. Olędzki (1992a, s. 59 nn.; 1995, s. 237 nn.; 1998, s. 76 nn.). Jako kryterium podziału posłużyła forma główki fibuli; zostały więc wyróżnione trzy warianty – z kapturkami i osłoną na cięciwę, z cylindrem i bez kapturków i osłony, za to z tarczka z otworami na sprężynę i cięciwę. Dwa pierwsze tak utworzone warianty występują w Polsce środkowej i w Wielkopolsce, czyli na tzw. rdzennym obszarze kultury przeworskiej, liczba kilku zaledwie egzemplarzy jest jednak stanowczo za mała i trzeba się też zastanowić, czy rzeczywiście te formy w ogóle zasługują na miano wariantów. Trzeci „wariant” znany jest także z kultury wielbarskiej (M. Olędzki 1998, ryc. 14,

16, 17). Wyróżnianie tego rodzaju wariantów na podstawie drobnych szczegółów technicznych, które w dodatku w tak wielkiej masie fibul A. II 41 występują w liczbie od czterech do ośmiu egzemplarzy, jest bezcelowe i należy je traktować jako swego rodzaju „sztukę dla sztuki”.

Znacznie bardziej przekonująca jest klasyfikacja fibul A. II 41, przeprowadzona przez J. Schustera, któremu należy się szczególna wdzięczność za jej udostępnienie jeszcze przed publikacją⁶. Autor uznał za kryterium podziału kształt całej fibuli, zwłaszcza ukształtowanie nóżki, a nie detale konstrukcyjne. W ten sposób zostały wyróżnione cztery główne odmiany: I, X, Y i Z. Odmiana I ma prostą, niekiedy lekko rozszerzoną nóżkę, odmiana X dzieli się na dwie pododmiany – X1 z nóżką trapezową i X2 z silnie rozszerzoną, tak że cała fibula przybiera postać litery „X”. Odmiana Y charakteryzuje się szerokim kabłąkiem i najczęściej zwężającą się w dolnej części nóżką, podczas gdy odmiana Z, tzw. dolnowiślańska, ma z kolei szeroki kabłąk, rozszerzoną lub prostą nóżkę i nisko osadzony grzebień. Bardzo duże zróżnicowanie morfologiczne tych zapinek powoduje nierzadko, że dany egzemplarz trudno jest przyporządkować odpowiedniej odmianie. W większości wypadków podział J. Schustera jest jednak w pełni zadowalający.

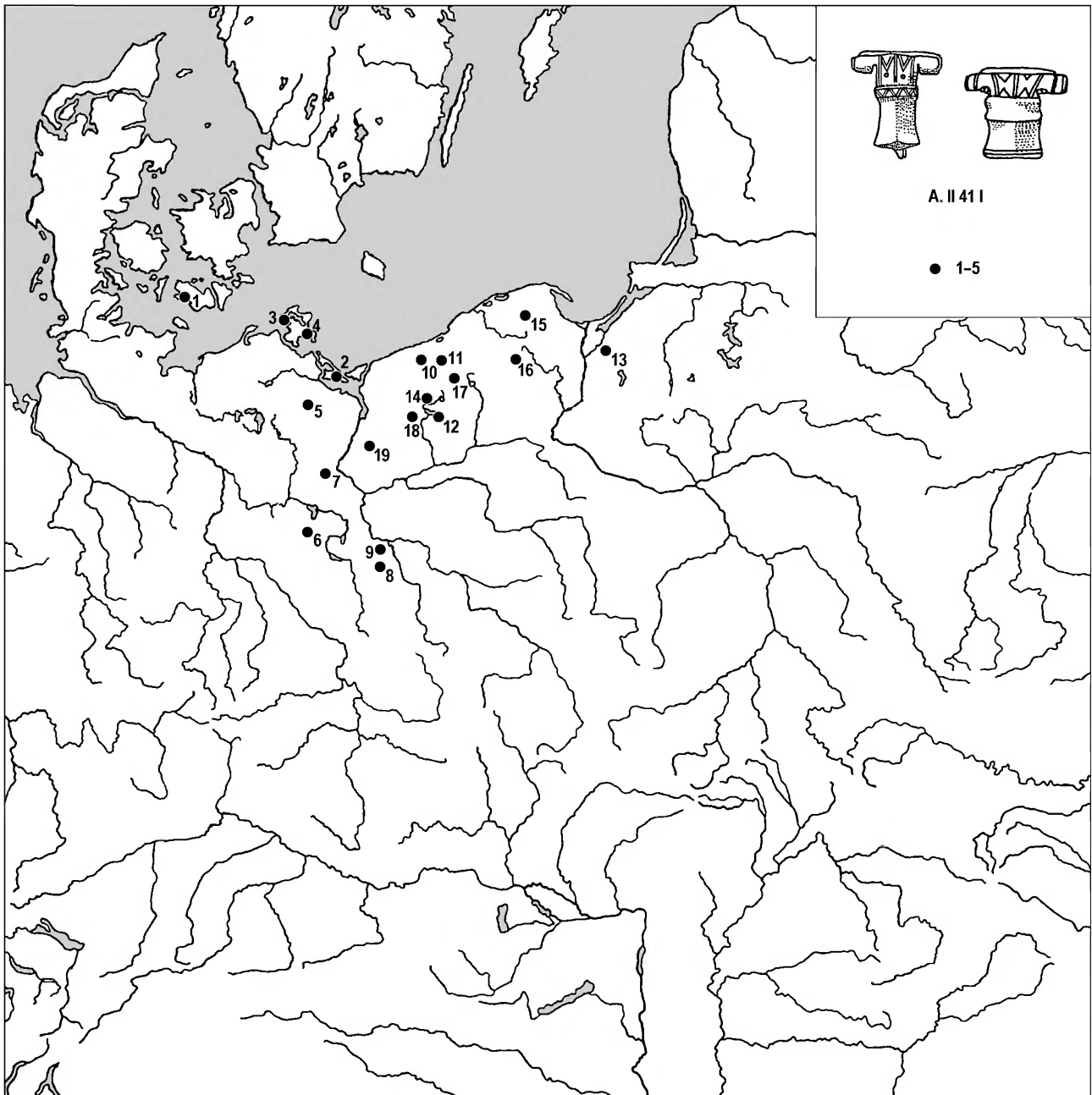
W skarbie z Łubianej przeważa odmiana Y (13 egzemplarzy: F 4, F 16, F 21, F 37, F 38, F 39, F 82, FB 13, FB 16, FB 45, FB 46, FF 44, G 158; ryc. 1:16–18.21–23.25, 1:1–3.25–27), w sześciu egzemplarzach reprezentowana jest pododmiana X2 (F 17, FB 12, FB 15, FB 17, FB 47, FB 117; ryc. 1:8.11.12, 2:19.22.24), w dwóch – pododmiana X1 (F 2, F 12; ryc. 2:1.3), w jednym – odmiana I (F 31/FS 2; ryc. 2:16). Odmiana Z nie wystąpiła w zbiorze fibul z Łubianej.

Zapinki A. II 40 bywają często rozpatrywane razem z typem 41. W istocie, typ A. II 40 różni się tylko bardzo masywnym grzebykiem na kabłąku i ustalenie różnic formalnych pomiędzy obydwojema typami sprawia niejednokrotnie trudności. We wschodniej części środkowoeuropejskiego *Barbaricum* fibule A. II 40 i 41 są generalnie formami przewodnimi fazy B₂/C₁ (K. Godłowski 1970c, s. 15, 29, 34, tabl. I:51, V:2, VI:22; 1974, s. 28, tabl. I:19; 1992b, ryc. 13:11; M. Mączyńska 1998, s. 420), używanymi równocześnie z egzemplarzami A. II 43 i A. V 94–96. Brak zapinek A. II 41 na dwóch dużych, wspomnianych już nekropolach wschodniej strefy kultury przeworskiej w Kamieńczyku i Nadkolu (T. Dąbrowska 1997, s. 119; J. Andrzejowski 1998, s. 109), których intensywne użytkowanie trwa po fazę B_{2b}, a z następną fazą B₂/C₁ pochodzą z nich tylko

⁴ O datowaniu fibul A. IV 84 por. T. Dąbrowska 1992, s. 106; 1995, s. 18 n.

⁵ Nieuwzględnione na mapach pozostają nieliczne zapinki żelazne kultury przeworskiej, o dość „topornej” formie, które nie mają odpowiedników w skarbie z Łubianej i nie zmieniają też ogólnego obrazu zasięgu fibul A. II 41. Także i one mieszczą się w klasyfikacji J. Schustera.

⁶ (Od Red.) Klasyfikację J. Schustera publikujemy w tym tomie „Wiadomości Archeologicznych”.

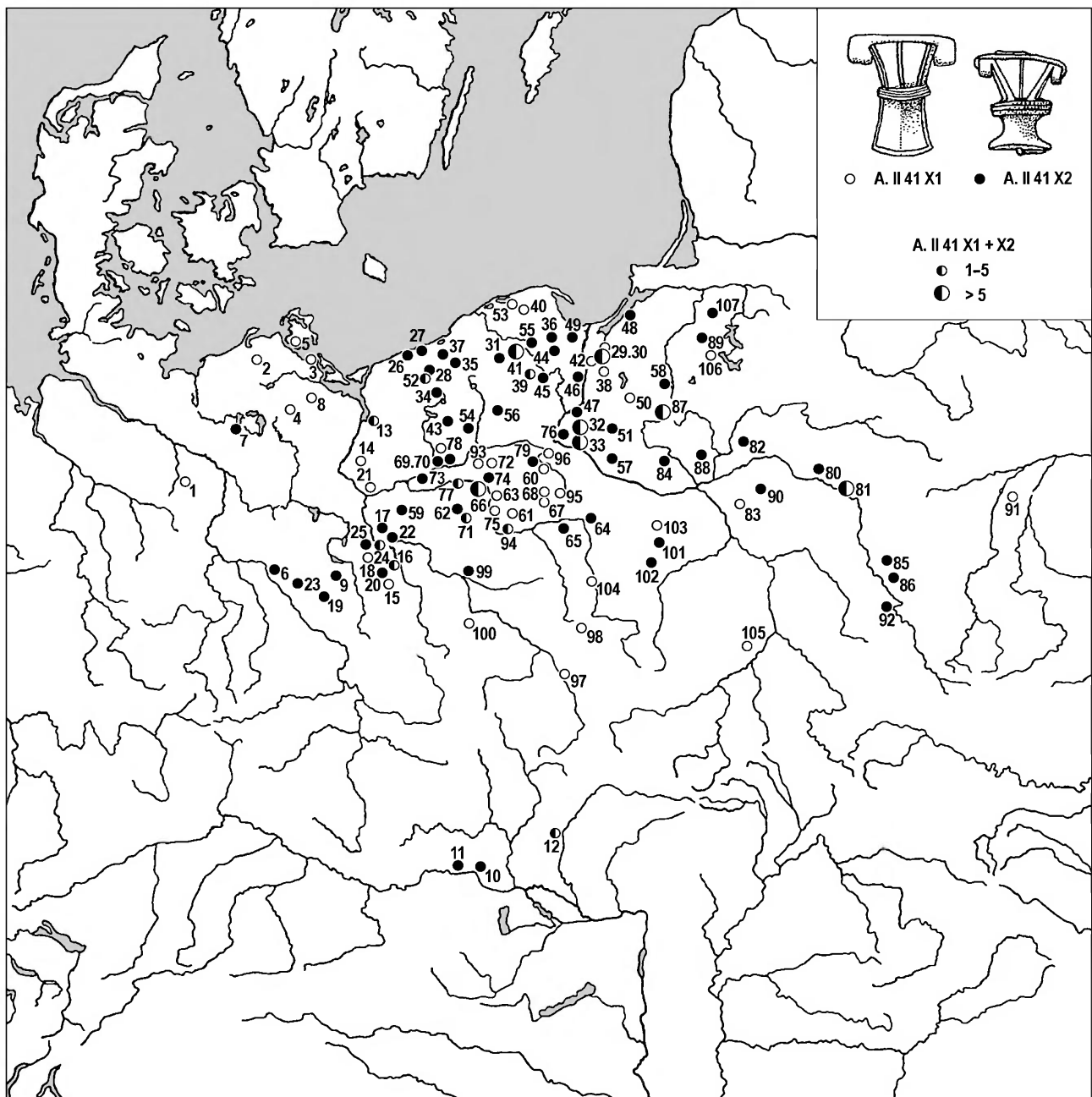
Ryc. 4. Rozprzestrzenienie fibul A. II 41, odmiana Schuster I. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia 2
 Fig. 4. Distribution of brooches type A. II 41, variety Schuster I. Numbers refer to numbers in list 2

nieliczne znaleziska, potwierdza pozycję chronologiczną typu A. II 41 w ramach fazy B₂/C₁. Najwcześniejsze, nieliczne zresztą egzemplarze pojawiają się u schyłku fazy B₂ (K. Godłowski 1977, s. 14), razem z fibułami A. IV 92, A. V 120–124 i 126–128 oraz sprzączkami M-L D11. W jeszcze mniejszej liczbie zapinki typu A. II 41 występują w okresie, gdy w użycie wchodzi fibule A. VII, s. 1., A. VI 158 i ich wczesne pochodne, oraz A. VI 161 i 162, na co zwrócił uwagę już O. Almgren (1923, s. 19). Grób 209 z Weklic, pow. elbląski, dostarczył danych do określenia chronologii absolutnej fibul odmiany Z – w grobie tym znaleziona została fibula tarczowata z podwójnym portretem Marka Aureliusza i Lucjusza Werusa z roku 164/165 oraz naczynie *terra sigillata* z pra-

cowni Cinnamusa (z lat 160–190) w Lezoux (J. Okulicz-Kozaryn 1992, s. 141 n., ryc. 4:3, 5:1).

Z przeglądu zabytków towarzyszących nie wynika, że którakolwiek z czterech odmian typu A. II 41 według J. Schustera pojawia się najwcześniej lub najpóźniej. Trzy zespoły grobowe z wyraźnie wcześniejszymi elementami wyposażenia są najprawdopodobniej zmieszane⁷.

⁷ Ciepłe, grób popielnicowy 27/1898 (A. Schmidt 1902, s. 117): odmiana Z i fragment nieilustrowanej fibuli oczkowatej; Malbork-Wielbark, grób 944 (J. Andrzejowski, J. Martens 1996, s. 27, tabl. XXII): odmiana Y i fibula A. IV 68; Głedzianówek, grób 82/1934B (E. Kaszewska 1973, tabl. VIII:4; 1977, s. 92 n., tabl. L): odmiana Y, umbo Zielsing E1 i imacz Zielsing F3, należące do 2. grupy uzbrojenia wg K. Godłowskiego (1992a).

Ryc. 5. Rozprzestrzenienie fibul A. II 41, odmiana Schuster X. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia 3
 Fig. 5. Distribution of brooches type A. II 41, variety Schuster X. Numbers refer to numbers in list 3

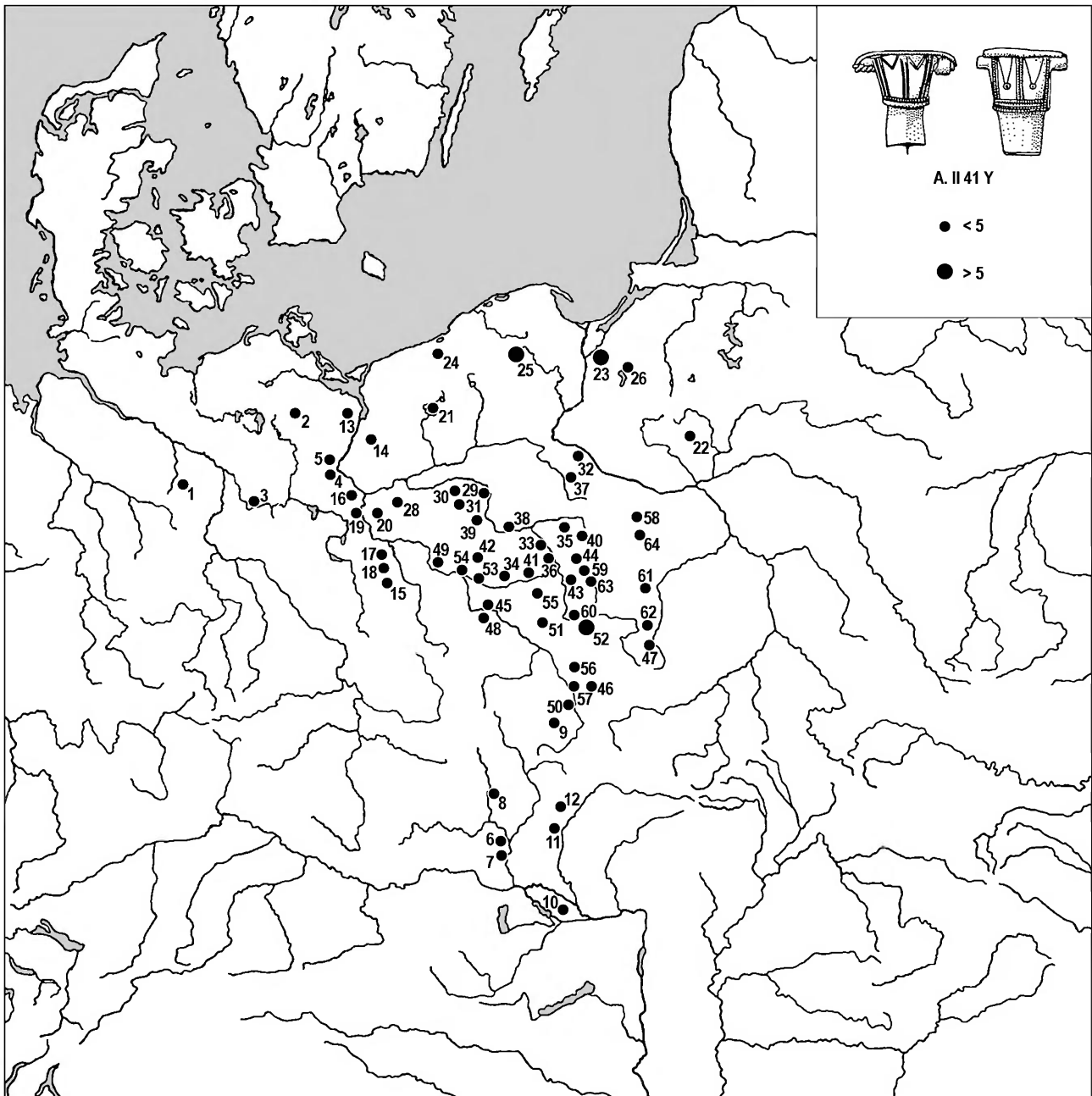
Interesujące wyniki przynoszą natomiast mapy rozprzestrzenienia wyróżnionych odmian.

Odmiana I (Ryc. 4, zest. 2) koncentruje się na Pomorzu Zaodrzańskim i Wschodnim, a także na Rugii. Dalej na południe znane są tylko trzy stanowiska z tymi fibulami – Kemnitz, Kr. Potsdam-Mittelmark i dwa cmentarzyska kultury luboszyckiej: Biecz i Grabice. Najbardziej na wschód wysunięte znalezisko pochodzi z Elbląga lub okolicy i mieści się jeszcze w obrębie kultury wielbarskiej.

Odmiany X1 i X2 (Ryc. 5, zest. 3) skupiają się na Pomorzu Wschodnim, w tym także na prawym brzegu Wisły, w północnej części Wielkopolski, zajętej w owym czasie przez kulturę wielbarską, i na terenie kultury lubo-

szyckiej. Ich rozprzestrzenienie odzwierciedla bardzo wyraźnie migrację ludności kultury wielbarskiej na południowy wschód, wzdłuż Bugu, na co zwracali uwagę już G. Domański (1973, ryc. 7) i Ju. V. Kucharenko (Ú. V. Kucharenko 1980, s. 4 nn., ryc. 8). W dużo mniejszej liczbie zapinki odmiany X znane są z kultury przeworskiej, także przy uwzględnieniu zapinek żelaznych, które, jeśli się już tam pojawiają, to w postaci odmiany X1. Kilka znalezisk znad środkowego Dunaju, tworzących tam skupisko wraz z innymi typami fibul północnego pochodzenia, zostanie omówionych poniżej, podobnie jak zapinki A. II 41 z terenów na zachód od Odry.

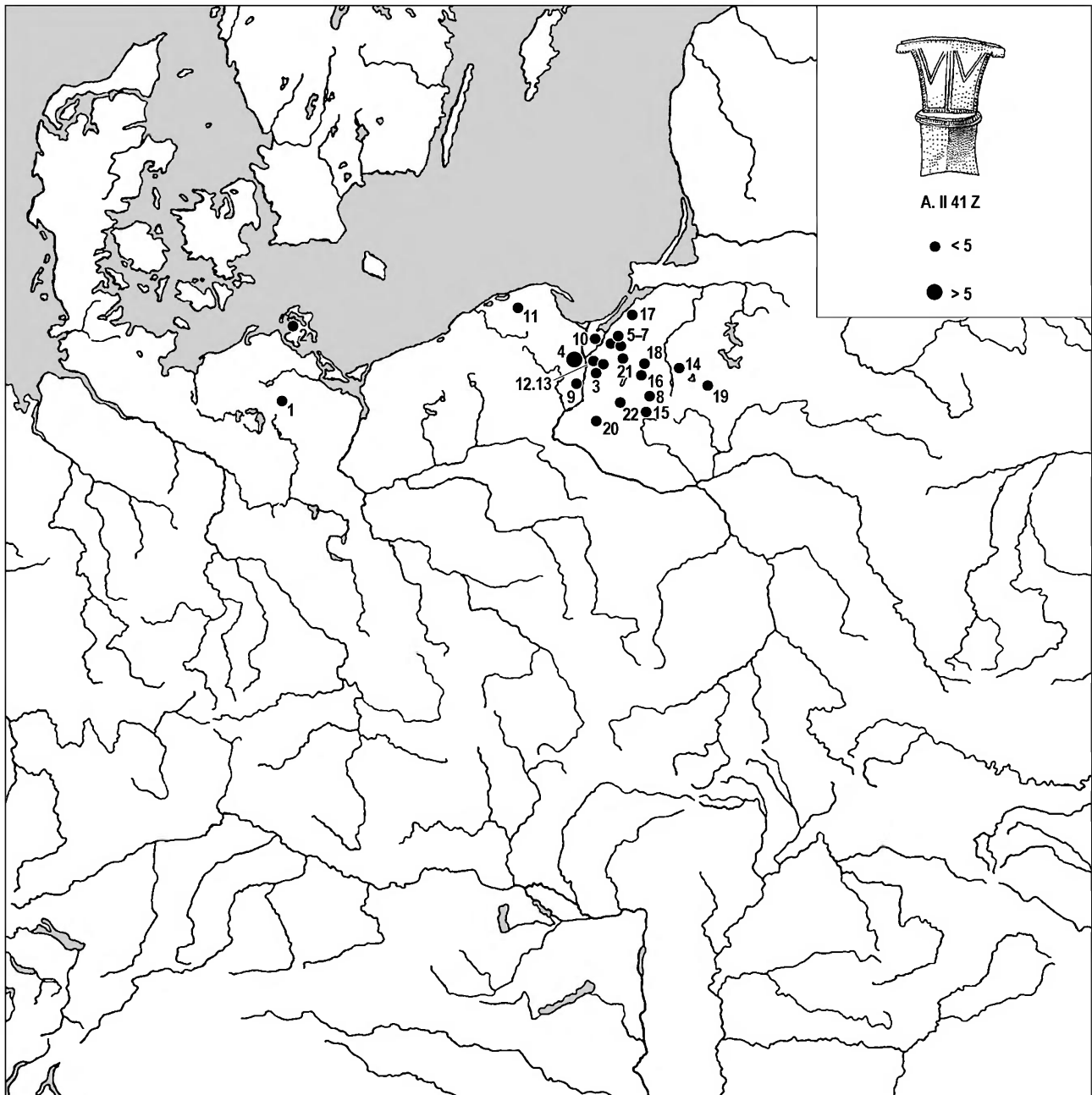
Formą typową dla kultury przeworskiej są zapinki odmiany A. II 41 Y (Ryc. 6, zest. 4), występujące także

Ryc. 6. Rozprzestrzenienie fibul A. II 41, odmiana Schuster Y. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia 4
 Fig. 6. Distribution of brooches type A. II 41, variety Schuster Y. Numbers refer to numbers in list 4

w kulturze luboszyckiej, choć nie tak licznie, jak odmiana X. Na zachód od Odry odmiana Y pojawia się tylko sporadycznie. Na pograniczu kultur wielbarskiej i przeworskiej nad dolną Wartą na kilku cmentarzyskach wielbarskich występuje odmiana Y (Ryc. 6, nr. 29–31), podczas gdy odmiana X znana jest tam także z cmentarzysk kultury przeworskiej (Ryc. 5, nr. 93–96), co może świadczyć o bezpośrednich kontaktach obu kultur w tej strefie (por. H. Machajewski 1981; 1997, s. 98 n.). Obecność aż 12 fibul odmiany Y w skarbie z Łubianej można tłumaczyć tym, że znalazły się tam one jako przedmioty zrabowane na obszarze kultury przeworskiej, natomiast zagadkowy pozostaje fakt wystąpienia 9 egzemplarzy na dwóch lub więcej cmentarzyskach w Elblągu i okolicy.

Zapinki typu A. II 41 wszystkich dotychczas omówionych odmian, wraz z innymi elementami charakterystycznymi dla kultury wielbarskiej, jak fibule A. V, s. 8, tzw. wisiorki opasane, bransolety węzowate i inne, w fazach B₂ i B₂/C₁ przekraczają Odrę, a ich zasięg obejmuje Pomorze Zaodrzańskie, Rugię i w mniejszym natężeniu Dolne Łużyce (A. Leube 1989; J. Schuster 1996, tam starsza literatura), co skłoniło J. Schustera do wysunięcia hipotezy o wędrówce niewielkich grup ludności kultury wielbarskiej na zachód, być może o tym samym charakterze, jak to miało miejsce nad środkowym Dunajem. Wraz z tymi grupami mogły się na zachód przedostawać także elementy o charakterze zachodnio-bałtyjskim (J. Schuster 2001).

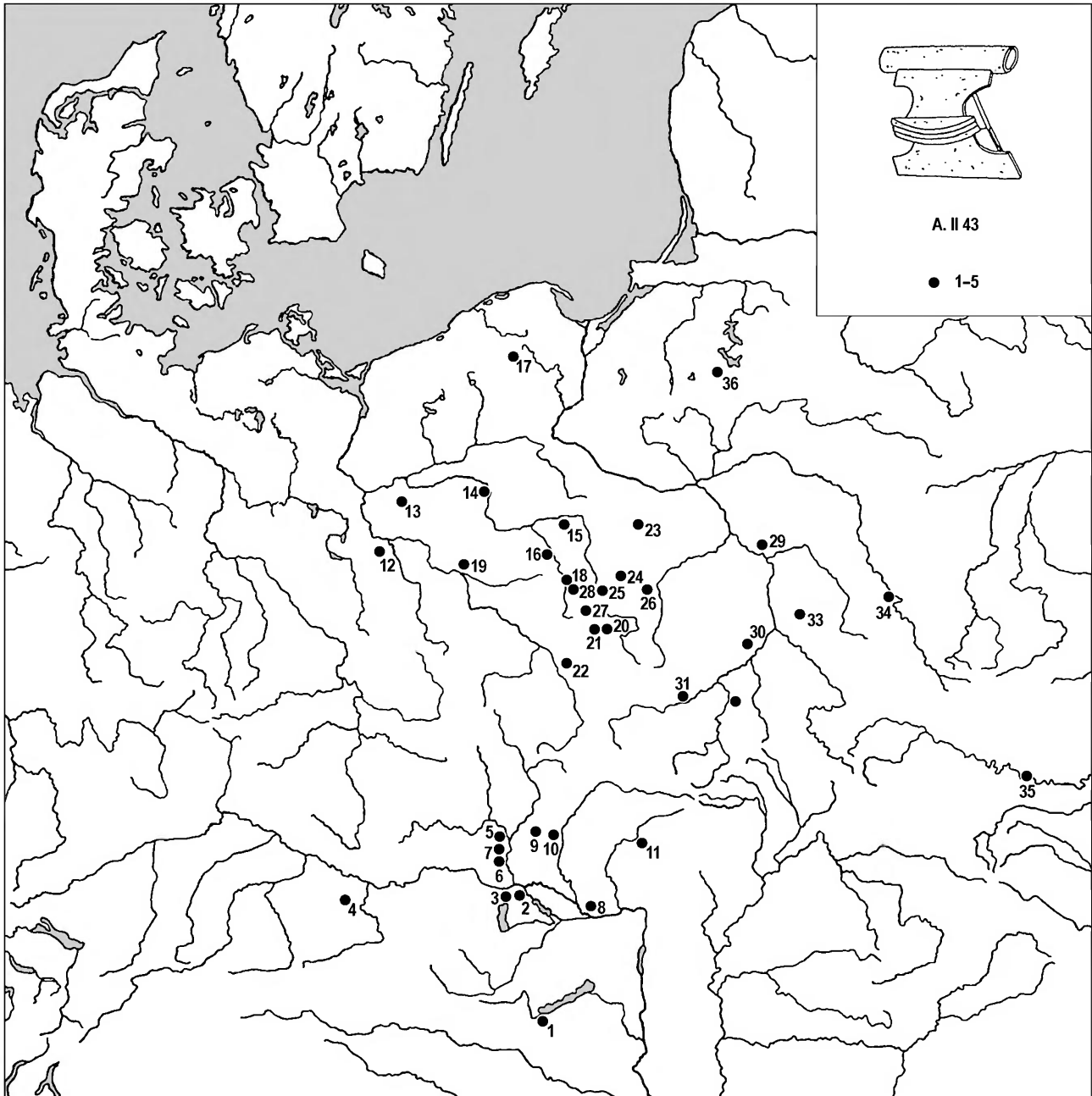
Ryc. 7. Rozprzestrzenienie fibul A. II 41, odmiana Schuster Z. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia 5
 Fig. 7. Distribution of brooches type A. II 41, variety Schuster Z. Numbers refer to numbers in list 5

Odmiana Z (Ryc. 7, zest. 5) została przez Jana Schustera słusznie nazwana dolnowiślańską, przy czym na Pomorzu, z wyjątkiem trzech znalezisk, wszystkie pozostałe pochodzą z obszaru na prawym brzegu Wisły, choć najliczniejszej serii tych fibul dostarczyło lewobrzeżne cmentarzysko w Ciepłym, pow. tczewski (d. *Warmhof*, Kr. *Mewe*). Jest bardzo prawdopodobne, że w okolicy tego stanowiska znajdował się warsztat produkujący takie zapinki, które jednak nie docierały już do strefy cmentarzysk typu Odry-Węsiory-Grzybница. Nie jest to kwestia różnicy czasowej, gdyż fibule odmiany Z współwystępują z formami fazy B₂/C₁, spotykanych także na wymienionych cmentarzyskach, tzn. na Pojezierzu Kaszubskim i Krajeńskim, przed ich opuszczeniem. Dopiero na

obszarze położonym bardziej na wschód w kierunku Wielkich Jezior Mazurskich (Ryc. 7, nr 16, 18), zapinki odmiany Z znane są z grobów z zabytkami fazy C_{1a}⁸.

Zdobienie fibul A. II 41 z Łubianej, niezależnie od odmiany, składa się najczęściej z trzech pionowych podwójnych linii na kabłąku i dwóch wiszących lub stojących trójkątów z koncentrycznymi kółkami na szczycie. Dwukrotnie (F 2, F 12 – obydwa egzemplarze odmiany X1; ryc. 2:18.20) kabłąk zdobiony jest pseudogranulacją, co znajduje odpowiedniki, zwłaszcza w wypadku fibuli

⁸ Ostróda, grób 13 (O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. I:16): z fibulą A. VI 161; Połowite, groby 15 i 20 (H. J. Eggers 1951, s. 178; 1966, s. 157 n., tabl. 13, 17): z pucharkami szklanymi E 186 i 189.

Ryc. 8. Fibule A. II 43. Numery stanowisk odpowiadają numerom zestawienia 6
 Fig. 8. Distribution of brooches type A. II 43. Numbers refer to numbers in list 6

F 2, w dwóch zapinkach odmiany Y, z miejscowości Abrahám, okr. Galanta, grób I (T. Kolník 1980, s. 20, tabl. LXIV/Ib; J. Tejral 1999, ryc. 29:5), i z Opatowa, pow. kłobucki, grób 857 (K. Godłowski 1970a, ryc. 3a–c).

Szczególny wariant reprezentują fibule F 22 i F 32 (Ryc. 2:10.12) o formie zbliżonej do typu A. II 41, przy czym nóżka fibuli F 22 jest silnie stopiona i zdeformowana. Mają one prostokątną płytkę na główce, bez kapтурków, zdobioną kilkoma poprzecznymi liniami. Jest to forma bardzo rzadka, a analogie do zapinek z Łubianej pochodzą z najwcześniejszej części cmentarzyska warstwowego w Luboszycach, pow. krośnieński (odrzański), datowanej na fazę C₁ (G. Domański 1982, s. 48, tabl.

32n)⁹, z cmentarzyska w Ciepłym, grób popielnicowy 15/1897 (2 egz.; A. Schmidt 1902, s. 112, tabl. VI:7c) i z cmentarzyska w Povarovce, raj. Zelenogradsk (d. *Kirpehnen, Kr. Fischhausen*; W. Nowakowski 1996, tabl. 80:5) – fibule z dwóch ostatnich stanowisk mają smukłą postać, zbliżoną do typu A. II 38. Dużo liczniejsze są zapinki z płytką na główce, zdobione na główce poziomym, a na kabłąku często pionowym żłobkowaniem, o konstrukcji sprężynowej lub zawiaskowej, należące do typu A. V133 (W. Nowakowski 1995, s. 38–41, tabl. 8:1–12; A. Juga-Szymańska 2004, s. 107 n.), którego wszystkie egzemplarze z wyjątkiem kilku, grupują

⁹ Umieszczona w zestawieniu 3. jako wariant odmiany Schuster X2.

się w obrębie kultury bogaczewskiej, gdzie datowane są na schyłek fazy B₂ i na fazę B₂/C₁. Z kultury wielbarskiej znany jest tylko egzemplarz ze Zwierzewa, pow. ostródzki (d. *Abbau Thierberg, Kr. Osterode*; A. Bezenberger 1909, s. 71, ryc. 38), zaś fibula znaleziona luźno w Berlinie-Mitte (A. Leube 1975, s. 154, tabl. 30:7; W. Nowakowski 1995, s. 38 nn.; J. Schuster 2001, s. 418, ryc. 2:1) uważana jest za import zachodniobałtyjski.

Rozmieszczenie fibul typu A. II 40, przy znacznie mniejszej liczbie egzemplarzy, przedstawia taki sam obraz jak zapinek A. II 41. Trzeba jeszcze wspomnieć, że fibule A. II 41, których tak wielkie nagromadzenie obserwuje się na terenie kultury wielbarskiej, sporadycznie tylko przenikały – jako importy z jej obszaru – na obszar kręgu zachodniobałtyjskiego (Kosewo, Równina Dolna, Sławosze).

Ostatnia zapinka grupy A. II z Łubianej reprezentuje typ 43 (Ryc. 2:11; ryc. 8, zest. 6), który w ostatnich dziesięcioleciach cieszył się szczególnym zainteresowaniem badaczy. Także i ten typ jest formą przewodnią fazy B₂/C₁ (K. Godłowski 1970c, tabl. I:52; G. Domański 1979, s. 20). Fibule A. II 43 są charakterystyczne dla stroju kobiecego i wykonane są prawie zawsze z brązu, niekiedy bywają wykładane złotem lub srebrem. Rozwinięły się one według wszelkiego prawdopodobieństwa na terenie kultury przeworskiej (K. Godłowski 1977, s. 15), za czym przemawia ich koncentracja w jej centrum (Ryc. 8). Drugie skupienie, nad środkowym Dunajem, uważane było przez T. Kolnika (1965, s. 183 nn.) za świadectwo migracji Langobardów i Obiów w latach 166–169 nad tę rzekę. M. Olędzki (1992b) przypisywał te zapinki wandalskim Wiktowalom, a materiały znad górnej Cisy, z cechami charakterystycznymi dla kultury przeworskiej – Hasdingom (M. Olędzki 1993; 1999). Zdaniem tego autora zapinki A. II 43 miały być pozostałością ostatniego etapu napływu zabytków metalowych o cechach przeworskich na południe, szczególnie intensywnego w fazie B_{2b}, J. Tejral (1970; 1983, s. 101 nn.; 1999), na podstawie takich zabytków o charakterze przeworskim, jak zapinki żelazne zapinki A. V, s. 8., 10. i 11., trąbkowate inkrustowane srebrem A. IV 76, a później fibule A. V 129, A. II 43 i A. V, s. 1. oraz pewne typy ceramiki i ostrogi grupy E J. Ginalskiego, widzi tu natomiast dwie znaczniejsze fale infiltracji kultury przewor-

skiej nad środkowy Dunaj, interpretując je jako napływ mniejszych grup ludności, a nie całych plemion. Zdaniem K. Godłowskiego (1994, s. 73 n., ryc. 5) chodzi tu raczej o ślady długotrwałych kontaktów między sąsiadującymi z sobą ludami, przy czym nie można wykluczać migracji jednostek lub niewielkich grup ludności z północy. Dyskusja ta została ostatnio podsumowana przez J. Rajtára (2002). W żadnym wypadku nie jest możliwe łączenie zespołów z fibulami A. II 43 z ewentualną migracją Wiktowalów, z której to tezy i sam jej autor później się wycofał (M. Olędzki 1997, s. 74). Znaleźiska zapinek A. II 43 ze starych zbiorów muzealnych w rzymskich prowincjach *Pannonia* i *Dacia Porolissensis* (Zest. 6) mogą być interpretowane jako ślady pobytu germańskich kobiet, wziętych do niewoli lub zakładniczek (J. Rajtár 2002).

Na wschodni zasięg tych fibul zwrócili ostatnio uwagę A. Kokowski i J. B. Maleev (1999). Z kolei ich występowanie w kulturze luboszyckiej i u Bałtów Zachodnich (w tym ostatnim wypadku chodzi zaledwie o trzy egzemplarze) wskazuje, że na te obszary mogły przybyć kobiety z kultury przeworskiej, dwa znaleźiska z Lubelszczyzny i fibula z Zaleszczyk mają być natomiast śladem migracji Gotów, co jednak wydaje się mało prawdopodobne wobec przeworskiego rodowodu tych zapinek. Migrację gocką poświadczą tak duża liczba innych zabytków, że niekonieczne jest tu włączanie także typu A. II 43.

Kartowanie poszczególnych typów zapinek nie zawsze przynosi tak interesujące rezultaty, jak te, które zostały tu przedstawione. W wielu wypadkach konieczne jest wyróżnienie wariantów typów almgrenowskich, pod warunkiem jednakże, że warianty te zostaną wydzielone w taki sposób, aby odzwierciedlały rzeczywiste różnice kulturowe, a nie były jedynie mechanicznym podziałem, dokonany na podstawie drugorzędnych kryteriów. Podział typu A. II 41, zaproponowany przez J. Schustera, jest przykładem nie wykorzystanych dotąd możliwości.

Prof. dr habil. Magdalena Mączyńska
Instytut Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego
ul. Pomorska 96
91-402 Łódź

ZESTAWIENIA¹⁰

Zestawienie 1. Fibule A. II 38, formy F 1 i F 3

1. DK Højby Mark, Højby sn, Åssum hd, Odense amt (E. Cosack 1979, s. 98, tabl. 60:1).
2. DK Juelinge, Halsted sn, Lollands Nørre hd, Maribo amt. Grób I: 2 egz. srebrne (S. Müller 1911, s. 8, ryc. 10:11; 1933, s. 95; E. Cosack 1979, s. 98, tabl. 60:2; U. Lund Hansen 1987, s. 402).
3. D Gotha am Seeberg, Kr. Gotha. Osada: egz. ze zdobionymi kapturkami (R. von Uslar 1938, s. 102, 199, tabl. 22:13).

4. SK Križovany nad Dudváhom, okr. Sereď. Znal. luźne: wariant (T. Kolník 1958, s. 381 n., tabl. I:2).

¹⁰ O ile w zestawieniach nie podano surowca, chodzi o zapinki brązowe, gdy nie podano liczby egzemplarzy, jest to egzemplarz pojedynczy. Skróty: A – Austria, BY – Białoruś, CZ – Rep. Czeska, D – Niemcy, DK – Dania, H – Węgry, RO – Rumunia, SK – Słowacja, UA – Ukraina. W wypadku znaleźisk z Polski, skąd pochodzi większość zarejestrowanych fibul, zrezygnowano z oznaczania kraju pochodzenia. Znaleźiska nienumerowane i niekartowane (kolekcje, materiały przemieszane itp.) oznaczono skrótem BN.

5. Ciepłe, pow. Tczew (d. *Warmhof, Kr. Mewe*). Grób szkieletowy 6/1880: 2 egz. Grób szkieletowy 17/1880: 2 egz. Grób szkieletowy 21/1880: 2 egz. Grób szkieletowy 59/1897: 2 egz. Z grobów: 3 egz. (A. Schmidt 1902, s. 102, 104 n., 107 n., 110, tabl. VI:8; E. Blume 1915, s. 5).
6. Czarnótko, pow. Lębork. Grób 274 (niepubl., badania D. Rudnickiej, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku).
7. Lubiатово, pow. Pyrzyce (d. *Lübtow, Kr. Pyritz*). Znal. luźne (?) (G. Dorka 1939, s. 164, tabl. 51).
8. Łubiana, pow. Kościerzyna. Skarb: 2 egz.
9. Niezychowo, pow. Piła (J. Kostrzewski 1923, ryc. 622; 1955, s. 221, ryc. 639).
10. Nowy Tarz, pow. Sztum. Grób 572: 2 egz. (E. Kazimierczak, E. Wichrowska 1987, s. 294 n., ryc. 4b.c).
11. Postomino, pow. Sławno (d. *Pustamin, Kr. Schlawe*). Grób (E. Walter 1918; O. Kunkel 1931, s. 80 n. tabl. 84:7; H. J. Eggers 1951, nr 701; D. von Kleist 1955, s. 33, tabl. 25).
12. Pierzchały, pow. Braniewo (d. *Pettelkau, Kr. Braunsberg*). Grób 45: 2 egz. (A. Bezenberger 1909, s. 117 n., ryc. 120; E. Blume 1912, tabl. III:6; 1915, s. 5; W. Gaerte 1929, s. 187, ryc. 138d).
13. Pruszcz Gdański, pow. gdański (Pruszcz Gd.), stan. 7. Grób 362: 2 egz. (niepubl., badania M. Pietrzaka, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku).
14. Tczew, pow. *loco* (d. *Dirschau, Kr. Dirschau*). Grób (A. Lisauer 1887, s. 157, tabl. IV:15; R. Schindler 1940b, ryc. 1).
15. Węsiory, pow. Kartuzy. Grób 27: 2 egz. (J. Kmieciński, M. Blombergowa, K. Walenta 1966, tabl. XL:6, XLI:3).
16. Modła, pow. Mława. Grób 4/1976 (M. Olędzki 1992b, ryc. 3:1; 1995, s. 243, ryc. 4:2).
17. Zadowice, pow. Kalisz. Znal. luźne z cmentarzyska (E. Kaszewska 1985, s. 53, tabl. V:2).
13. Elbląg, pow. *loco* (d. *Elbing, Kr. Elbing*), stan. nieznanne. Z grobów: 2 egz. (M. Natuniewicz 2000, s. 155, tabl. VIII: 7.8).
14. Gronowo, pow. Drawsko Pomorskie. Kurhan 14, grób 2: 2 egz. (R. Wołagiewicz 1977, ryc. 7:1.2).
15. Lubowidz, pow. Lębork. Grób 249A (R. Wołagiewicz 1995, s. 31, tabl. XXVI/249:1).
16. Łubiana, pow. Kościerzyna. Skarb.
17. Ryzyszczewo, pow. Białogard. Grób 7: 2 egz. (H. Machajewski 1983, s. 129, ryc. 6:4.5).
18. Zagórzycze, pow. Drawsko Pom. (d. *Saagen, Kr. Regenwalde*). Grób A (H.-J. Eggers, P. Stary 2001, s. 118, tabl. 304:5).
19. Żalęcino, pow. Stargard Szczeciński. Grób 17: 2 egz. (P. Kaczanowski, R. Madyda-Legutko, E. Nawrońska 1984, s. 71, ryc. 5.24:2.4).

Zestawienie 3. Fibule A. II 41, odmiana Schuster X

Zestawienie 2. Fibule A. II 41, odmiana Schuster I

1. DK Juellinge, Halsted sn, Lollands Nørre hd, Maribo amt. Grób (E. Cosack 1979, s. 98, tabl. 60:3).
2. D Balm, Kr. Ostvorpommern. Grób I (H. Schubart 1955, tabl. 5c).
3. D Kloster-Hiddensee, Kr. Rügen. Grób: 2 egz. (H. Schubart 1955, tabl. 6a).
4. D Varbelwitz, Kr. Rügen. Grób 8: 2 egz. srebrne. Grób 9. (A. Leube 1970, s. 204, ryc. 145a; R. Gaudig 1978, ryc. 3a).
5. D Zinzow, Kr. Ostvorpommern. Grób 3 (J. von Richthofen 1995, ryc. 11d).
6. D Kemnitz, Kr. Potsdam-Mittelmark. Z grobów zniszczonych (H. Geisler 1974, s. 94, tabl. 87.833/834:4).
7. D Lunow, Kr. Barnim. Grób 1: 2 egz. (A. Leube 1975, s. 78, tabl. 8:2).
8. Biecz, pow. Żary. Grób 3: 2 egz. (G. Domański 2002, s. 264, tabl. I/3:1.2).
9. Grabice, pow. Krosno Odrzańskie. Grób 51 (G. Domański 1974, tabl. XVI:51).
10. Bogucino, pow. Kołobrzeg (d. *Bogenthin, Kr. Kolberg*). Grób 2 (H.-J. Eggers, P. Stary 2001, s. 123, tabl. 329:9).
11. Buczek, pow. Białogard (d. *Butzke, Kr. Belgard*). Grób 39 (H.-J. Eggers, P. Stary 2001, s. 124, tabl. 336:1).
12. Drawsko Pomorskie, pow. *loco*. Grób 5. Grób 9 (M. D. Wołagiewicz 1968, s. 16 n., tabl. V:1.8).
1. D Rebenstorf, Kr. Lüchow-Dannenberg. Z grobów: 2 egz. war. X 1 (O. Almgren 1923, s. 20, 143; G. Körner 1939, s. 91).
2. D Kirch-Baggendorf, Kr. Nordvorpommern. Grób: 2 egz. war. X 1 (H. Berlekamp 1961, ryc. 46).
3. D Latzow, Kr. Greifswald. Z grobów: 2 egz. war. X 1 (BMJ 1981, s. 257, ryc. 7).
4. D Neuenkirchen, Kr. Neubrandenburg. Grób 55: war. X 1 (R. Szczesiak 1994, s. 96, ryc. 22:55a).
5. D Poseritz, Kr. Rügen. Grób: war. X 1 (R. Szczesiak 1994, s. 96, ryc. 22:55a; M. Sommer-Scheffler 1998, ryc. 4a).
6. D Prettin, Kr. Wittenberg. Grób 4: war. X 2 (R. Dehnke, U. Thieme 1939, ryc. 37).
7. D Reppentin, Kr. Lübz. Grób 78: war. X 2 (H. Keiling 1985, s. 212, ryc. 31, 78).
8. D Schwanbeck, Kr. Neubrandenburg. Grób 8: war. X 1 (V. Schmidt 1974, tabl. 24c).
9. D Giessmannsdorf, Kr. Dahme-Spreewald. Grób: war. X 2 (I. Wetzel 1987, ryc. 5:7).
10. A Enzersfeld, VB Korneuburg. Osada. Fragment: war. X 2 (J. Tejral 1999, ryc. 17:9).
11. A Nondorf, VB Horn. Znaleźisko luźne: war. X 2 („Fundberichte aus Österreich” 30, 1991, s. 295, ryc. 737; J. Tejral 1999, ryc. 17:10).
12. SK Očkov, okr. Nové Mesto nad Váhom. Z cmentarzyska: 2 egz. war. X 1, X 2 (M. Lamiová-Schmiedlová 1961, tabl. V:4; J. Tejral 1999, ryc. 29:1.2).
13. Budziszowice, pow. Nowogard (d. *Korkenhagen, Kr. Naugard*). Z grobów: 2 egz. war. X 1, X 2 (A. Stubenrauch 1904, s. 124, ryc. 12; E. Blume 1915, s. 9).
14. Prądno, pow. Myślibórz. Grób 2. Grób 86: war. X 2. Grób 128: 2 egz. war. X 1 (Th. Hauptmann 2002, s. 88, 102, 109, tabl. 1/2c.d, 14/86b, 19/128c, 27:128 [jako typ A. II 38]).
15. Biecz, pow. Żary. Grób 9: war. X 1 (G. Domański 2002, s. 265, tabl. IV/9:1).
16. Grabice, pow. Krosno Odrzańskie. Grób 9: 2 egz. war. X 2. Grób 422: war. X 1 (M. Weigel 1893, tabl. 1:15; G. Domański 1979, ryc. 2o).
17. Grzmiąca, pow. Słubice. Grób 4: war. X 2 (A. Marcinkian 1978, s. 89, ryc. 6c).
18. D Horno, Kr. Spree-Neiße. Grób 19: war. X 1 (S. Berg-Hobohm 2000, s. 1, 116, ryc. 106, 107).

19. D Langengrassau, Kr. Dahme-Spreewald. Znal. luźne: war. X 2 (A. Leube 1975, s. 120, tabl. 26:11 [jako typ A. V 97]).
20. Luboszyce, pow. Krosno Odrzańskie. Cmentarzysko warsztowe: war. X 2 (G. Domański 1982, s. 48, tabl. 32n).
21. Mościce, pow. Gorzów Wlkp. (d. *Blumberg-Cammin, Kr. Landsberg a.d. Oder*). Grób: 2 egz. war. X 1 (D. Bohnsack 1940, tabl. 461:4.5).
22. Rąpice, pow. Słubice. Z grobów: 2 egz. war. X 2 (A. Leube 1992, s. 320, tabl. 4:3.4).
23. D Rohrbeck, Kr. Teltow-Fläming. Grób: war. X 2 (Liebchen 1936, s. 104).
24. Sadzarzewice, pow. Krosno Odrzańskie (d. *Sadersdorf, Kr. Guben*). Groby 40 i 67: war. X 1. Grób 58/59: war. X 2 (H. Jentsch 1896, s. 48, 70 n., 80 n., tabl. 2:2.5).
25. D Wellmitz, Kr. Oder-Spree. Osada: war. X 2 (A. Leube 1975, s. 105, ryc. 11).
26. Bagicz, pow. Kołobrzeg. Grób 3: 2 egz. war. X 2 (R. Wołagiewicz 1982, s. 43, ryc. 3:7.1; H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 123, tabl. 327:3).
27. Bezpraw, pow. Kołobrzeg (d. *Kautzenberg, Kr. Kolberg*). Grób 1: war. X 1. Grób 2: war. X 1 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 123, tabl. 330:4.6).
28. Bogucino, pow. Kołobrzeg. Grób 1: 2 egz. war. X 2 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 123, tabl. 329:3.4).
29. Elbląg, ul. Moniuszki, pow. *loco* (d. *Elbing, Scharnhorststrasse*). Grób 415: war. X 1 (W. Neugebauer 1938, tabl. 23h).
30. Elbląg-Pole Nowomiejskie, pow. *loco* (d. *Elbing, Neustädter Feld*). Z grobów: 2 egz. war. X 1 (M. Natuniewicz 2000, s. 143, tabl. 1:7.8).
- BN.** Elbląg-Pole Nowomiejskie / Elbląg, ul. Moniuszki, pow. *loco* (d. *Elbing, Neustädter Feld* lub *Elbing, Scharnhorststrasse*). Z grobów: 6 egz. war. X 1, 1 egz. war. X 2 (M. Natuniewicz 2000, s. 148 n. tabl. V:9–11, VI:4.6.7, XI:1).
- BN.** Elbląg, pow. *loco* (d. *Elbing, Kr. Elbing*). Stan. nieznan. Z grobów: 3 egz. war. X 1 (M. Natuniewicz 2000, s. 155, tabl. IX:4.7.8).
31. Gostkowo, pow. Bytów. Grób 139: war. X 2 (R. Wołagiewicz 1981, tabl. XXIII:65).
32. Gostkowo-Folsąg, pow. Toruń. Grób 1: 3 egz. war. X 2. Grób 8: 2 egz. war. X 2. Grób 9: war. X 2 (R. Schindler 1940b, s. 16, 19, ryc. 2:1, 6:1–3, B. Zielonka 1968, s. 63, ryc. 11).
33. Grębocin, pow. Toruń. Grób 20: war. X 1. Grób 21: 3 egz. war. X 2. Grób 25. Grób 26: 2 egz. war. X 2 (J. Janikowski 1978, s. 160 n., ryc. 2; G. Budynek, M. Olędzki 1986, s. 157, 160, ryc. 6:2.4.6.14.15, 7:4.5).
34. Gronowo, pow. Drawsko Pom. Kurhan 22, grób 4: 2 egz. war. X 2 (R. Wołagiewicz 1976, s. 154, ryc. 23a:5.6).
35. Grzybica, pow. Koszalin. Grób 56: war. X 2 (K. Hahuła, R. Wołagiewicz 2001, s. 27, tabl. LI/56:1).
36. Kartuzy, pow. *loco* (d. *Karthus, Kr. Karthus*). Grób: war. X 1 (E. Lehmann 1925, ryc. 3).
37. Konikowo, pow. Koszalin (d. *Konikow, Kr. Köstlin*). Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 2 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 124, tabl. 335:7).
38. Krosno, pow. Pasłęk. Grób 212: 2 egz. war. X 1 (J. Okulicz, A. Bursche 1987, s. 221, ryc. 14d.f).
39. Leśno, pow. Chojnice. „Grób księżniczki”: 2 egz. war. X 1, X 2 (M. Kanwiszerowa, K. Walenta 1988, tabl. IV:15).
40. Lubowidz, pow. Lębork. Grób 298: 2 egz. war. X 1 (R. Wołagiewicz 1995, tabl. XXXIII/298:1.2).
41. Lubiana, pow. Kościerzyna. Skarb. 2 egz. war. X 1, 5 egz. war. X 2.
42. Malbork-Wielbark, pow. *loco* (d. *Willenberg, Kr. Marienburg*). Grób bez nr-u: war. X 1. Grób 382b: 2 egz. war. X 1 (O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. I:17; J. Andrzejowski, J. Martens 1996, s. 26, tabl. XII/382b:1).
43. Nowy Łowicz, pow. Drawsko Pom. Kurhan 63, grób 1: 2 egz. war. X 2 (K. Hahuła 1992, s. 59, ryc. 9:6).
44. Nowy Połęczyn [właśc. Połęczyno], pow. Kartuzy (d. *Neupollenschin, Kr. Berent*). Grób: war. X 1 (R. Schindler 1940a, ryc. 1:2).
45. Odry, pow. Chojnice. Grób 127: 2 egz. war. X 2. Grób 487: war. X 2 (J. Kmieciński 1968, tabl. 14; T. Grabarczyk 1997, s. 112, tabl. VIII:5.6).
46. Opalenie, pow. Tczew. Grób 27: 2 egz. war. X 2 (niepubl., badania M. Pietrzaka i M. Tuszyńskiej, Muzeum Archeologiczne w Gdańsku).
47. Pawłowo, pow. Kwidzyn. Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 2 (A. Żórawska 2003b, s. 401, ryc. 4:1).
48. Pierchały, pow. Braniewo (d. *Pettelkau, Kr. Braunsberg*). Groby 25, 26, 40, 41: war. X 2 (A. Bezenberger 1909, s. 112 n., 116, ryc. 103, 111, 114; E. Blume 1915, s. 10, tabl. IV:14; W. Gaerte 1929, s. 187, ryc. 138e.f).
49. Pruszcz Gdański, pow. *loco* (gdański), stan. 10. Grób 367: war. X 2. Grób 510: 2 egz. war. X 2 (M. Pietrzak 1997, s. 55, 73, tabl. CXIX/367.1, CXLIX/510:3.4).
50. Rudzienice, pow. Hawa (d. *Raudnitz, Kr. Rosenberg*). Z grobów: war. X 1 (W. Heym 1937, ryc. 36).
51. Ruże, pow. Golub-Dobrzyń. Grób 3: war. X 1. Grób 8: 2 egz. war. X 2 (O. Romanowska-Grabowska 1972, s. 61, ryc. 3, 6; O. Romanowska-Grabowska, J. Janikowski 1982, s. 106 n., tabl. VII:6, X:4.5).
52. Ryszczewo, pow. Białogard. Grób 15: war. X 1. Grób 17: war. X 2. Grób 21: 2 egz. war. X 2 (H. Machajewski 1983, s. 130, 132, ryc. 7:1, 8:4, 9:1.2).
53. Szczyrkowice, pow. Słupsk. Grób 4: war. X 1 (H. Machajewski 2002, s. 312, tabl. V/4:1).
54. Świerzyzna Drawska, pow. Drawsko Pom. (d. *Groß-Linichen, Kr. Dramburg*). Grób 2: war. X 1 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 119, tabl. 317:3).
55. Węsiory, pow. Kartuzy. Kurhan 15: 2 egz. war. X 2 (A. Abramowicz *et alii* 1960, pl. 27.2:1.3; J. Kmieciński, M. Blombergowa, K. Walenta 1966, tabl. XLI:1.2).
56. Zakrzewska Osada, pow. Sępólno. Z grobów: war. X 2 (J. i J. Łosiowie 2003, ryc. 7:1).
57. Zębowo, pow. Toruń. Grób 10: war. X 2 (J. Janikowski 1978, s. 154, tabl. II:6).
58. Zwierzewo, pow. Ostróda (d. *Abbau Thierberg, Kr. Osterode*): war. X 2 (W. Gaerte 1929, s. 188, ryc. 139i).
59. Brójce, pow. Międzyrzecz (d. *Brätz, Kr. Meseritz*). Z grobów: war. X 2 (C. Umbreit 1976, ryc. 8:9).
60. Cotoń, pow. Żnin. Grób 2: 2 egz. war. X 1 (F. Maciejewski 1962, tabl. V:12.13).
61. Drzazgowo, pow. Środa Wlkp. (d. *Drzonzgowo, Kr. Schroda*). Znaleźisko luźne: war. X 1 (E. Blume 1915, s. 9).

62. Górszewice, pow. Szamotuły (d. *Górszewice, Kr. Samter*). Znal. luźne: war. X 2 (E. Blume 1912, s. 185; 1915, s. 147).
63. Kicin, pow. Poznań (d. *Kicin, Kr. Posen-Ost*). Kolekcja: 2 egz. war. X 2 (E. Blume 1915, s. 9; W. Nowakowski 1994b, s. 184, tabl. I:8 [jako Bogdanowo]; A. Gałęzowska 1996a, s. 150, ryc. 3:1).
64. Kolnica, pow. Turek. Znal. luźne: war. X 2 (M. Olędzki 1992b [jako Kwiatków], ryc. 4).
65. Konin, pow. Konin. Grób 34: war. X 2 (J. Kostrzewski 1947, ryc. 36:3).
66. Kowalewko, pow. Oborniki. Grób 31: 2 egz. war. X 2. Grób 34: 2 egz. srebrne. war. X 1. Grób 37: 2 lub 3 egz. war. X 2. Grób 103: war. X 2. Grób 155: war. X 1. Grób 157: war. X 1. Grób 179: war. X 2. Grób 181: war. X 1. Grób 210: war. X 1. Grób 239: 2 egz. war. X 2. Grób 331: 2 egz. war. X 2. Grób 338: 3 egz. war. X 1. Grób 363: war. X 1. Grób 397: 2 egz. war. X 1. Grób 415: 2 egz. war. X 1. Grób 428: war. X 2. Grób 430: war. X 2. Grób 476: war. X 2. Grób 483: war. X 2. Znal. luźne: 2 egz. war. X 1 (T. Skorupka 2001, s. 22 n., 38, 49 n., 55 n., 62, 69, 88, 90, 97, 107, 110, 112 n., 122 nn., 128, tabl. 8/31:2.3, 9/34:2.3, 11/37:3–5, 30/103:1, 44/155:1.2, 46/157:1, 54/179:2, 55/181:2, 65/210:1, 73/229:1.2, 96/331:1.2, 101/338:1–3, 113/363:2, 126/397:1.2, 130/415:2.3, 134/428:1, 135/430:1, 147/476:2, 150/483:1, 157:2.5).
67. Kruchowo, pow. Gniezno. Z grobów: war. X 1 (H. Machajewski 1980, s. 53, ryc. 6:19).
68. Krzyżownica, pow. Mogilno. Grób: 2 egz. war. X 1 (B. Erzepki, J. Kostrzewski 1915, s. 8, tabl. LXVII:4.5).
69. Kuźnica Żelichowska, pow. Czarnków-Trzcianka, stan. 1 (d. *Selchowhammer, Kr. Filehne*). Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 2 : (E. Blume 1915, s. 10; A. Gałęzowska 1996b, s. 164, ryc. 4:1.8).
70. Kuźnica Żelichowska, pow. Czarnków-Trzcianka, stan. 2 (d. *Selchowhammer, Kr. Filehne*). Grób: war. X 2 (E. Blume 1915, s. 10; „Mannus” 7, 1915, s. 163, ryc. 24; A. Gałęzowska 1996b, s. 165, ryc. 5:4).
71. Lówówek, pow. Nowy Tomyśl (d. *Neustadt, Kr. Neutomischel*). Grób 2: 2 egz. war. X 2. Grób 4: war. X 1 (E. Blume 1915, s. 10; J. Kostrzewski 1923, ryc. 624; 1955, s. 221, ryc. 640; D. Minta-Tworzowska 1985, s. 123, ryc. 7:2.5; A. Gałęzowska 1995, s. 181, 184, ryc. 3:1.2, 4:2).
72. Parkowo, pow. Wągrowiec. Znal. luźne: war. X 1 (S. Jasnosz 1984, ryc. 157:2).
73. Pęckowo, pow. Czarnków-Trzcianka. Z grobów: 2 egz. war. X 2 (E. Blume 1915, s. 10; H. Machajewski 1980, s. 52, ryc. 4:2.4).
74. Podlesie Wysokie, pow. Wągrowiec. Grób: war. X 2 (T. Malinowski 1956, ryc. 6).
75. Poznań-Komandoria. Grób IV: war. X 1 (M. Piaszykówna 1952, ryc. 66:8).
76. Rzęczkowo, pow. Bydgoszcz. Znal. luźne: war. X 2 (M. Olędzki 1997, ryc. 3:8).
77. Słopanowo, pow. Szamotuły. Grób 10: war. X 2. Grób 15: war. X 1 (K. Przewoźna 1955, s. 102 n., ryc. 48:4, 49:2).
78. Straduń (d. Żakowo), pow. Czarnków-Trzcianka. Grób: war. X 1. Grób: war. X 1. Grób: war. X 1 (A. Gałęzowska 1996a, s. 173, ryc. 8:3.7.8).
79. Szelejewo, pow. Żnin. Grób 1: war. X 2 (Z. Rajewski 1937, ryc. 1).
80. Ceecele, pow. Siemiatycze. Grób 77: 2 egz. war. X 2 (J. Jaskanis 1972, s. 93, ryc. 9a; 1996, s. 20, ryc. VIII/77:1.2).
81. BY Brèst-Trųšyn, raj. Brèst / ros. Brest-Trišin (*Брест-Трышын, рай. Брест, ros. Брест-Тришин*). Grób 6: war. X 1. Grób 7: war. X 2. Grób 12: 2 egz. war. X 2. Grób 21: war. X 1. Grób 61: war. X 2. Znal. luźne: war. X 2 (Ű. V. Kuharenko 1980, s. 6 nn., 19 n. tabl. VII/6a.7a, IX/12a.b, X/22a, XIX/61b, XXVIII/Ib).
82. Goworowo, pow. Ostrołęka. Z grobów: war. X 2 (Z. Prószczyński 1947, ryc. 7).
83. Goździk, pow. Garwolin, stan. 1. Znal. luźne: war. X 1 (A. Niewęglowski 1985, s. 145, ryc.10:10).
84. Kołoząb, pow. Płońsk. Grób 235: war. X 2 (I. Tomaszewska 1988, s. 108, ryc.3:5).
85. UA Lúboml', raj. *loco* (*Любомль, рай. Любомль*). Grób 10: war. X 2 (Ű. V. Kuharenko 1980, s. 78, tabl. XXVII:10v).
86. UA Mašev, raj. Lúboml' (*Маев, рай. Любомль*). Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 2 (Ű. V. Kuharenko 1980, tabl. XXVIII:IV).
87. Niedanowo, pow. Nidzica. Grób 112: war. X 1. Grób 146: war. X 2, war. Z. Grób 272: war. X 1. Grób 372: 2 egz. war. X 2. Grób 411: fragment. war. X 1 (?). Grób 557: 2 egz. war. X 2 (W. Ziemińska-Odojowa 1999, s. 28, 33, 54, 71, 77, 97, tabl. XXXIII/112:1, XLI/146:1, XC/272:1, CXXXVI/372:1.2, CL/411:1, CCI/557:1.2).
88. Pałuki, pow. Ciechanów. Grób 15c: 2 egz. war. X 2 (W. La Baume 1943, s. 4, ryc. 2:l).
89. Równina Dolna, pow. Kętrzyn. Grób 496: 2 egz. war. X 2 (M. Kawiecka, Ł. M. Stanaszek 2000, s. 94 n.).
90. Stara Wieś, pow. Węgrów. Grób 7: 2 (?) egz. war. X 2. Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 2 (W. Radig 1942, s. 185, 197, ryc. 11b.c, tabl. IV:5).
91. BY Velâmičy, raj. Stolin / ros. Velemiči, raj. Stolin (*Велямічы, рай. Столін, ros. Велемичи*). Grób: war. X 1 (Ě. V. Mahno 1976, ryc. 1:14).
92. Masłomęcz, pow. Hrubieszów. Grób 300: 2 egz. srebrne. war. X 2 (A. Kokowski 1995, s. 74, ryc. 50).
93. Kowanówko, pow. Wągrowiec. Grób: war. X 1 (S. Jasnosz 1982, ryc. 70:5).
94. Młodzikowo, pow. Środa Wlkp. Grób 36: war. X 1. Grób 258: war. X 2. Znal. luźne z cmentarzyska: 2 egz. war. X 1 (A. Dymaczewski 1958, s. 206, 393, 398, ryc. 62:14, 458:3.4, 471:3.4).
95. Spicymierz, pow. Turek. Grób 21: 2 egz. war. X 1. Grób 45: war. X 1 (A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963, s. 147, 152, tabl. II:31.33, VII:14).
96. Tuczo, pow. Inowrocław. Grób: war. X 1 (T. Makiewicz 1977, s. 129, tabl. VII:37).
97. Chorula, pow. Krapkowice. Grób 31: war. X 1 (J. Szydłowski 1964b, s. 42, ryc. 30:1).
98. Opatów, pow. Kłobuck. Grób 19: war. X 1 (?) (K. Godłowski 1959, s. 184, ryc. 10:10).
99. Rudna Wielka, pow. Góra (d. *Gr. Rüdchen, Kr. Guhrau*). Grób 5: 2 egz. war. X 2 (A. Langenhan 1889, s. 111, tabl. III:15.16; Ch. Pescheck 1939, s. 315, ryc. 174).
100. Stary Zamek, pow. Wrocław. Grób: 2 egz. war. X 1 (G. Domański 1980, s. 43 n., tabl. 9i.j).
101. Biała, pow. Zgierz. Grób 6: war. X 2 (T. Makiewicz 1970, s. 179 n., tabl. III:15).

102. Czarnocin, pow. Piotrków Tryb. Znal. luźne z cmentarzyska: 2 egz. war. X 2 (M. Mączyńska, M. Jagusiak 2002, s. 358, tabl. VI:18.19).
103. Kaszewy Kościelne, pow. Kutno. Znal. luźne z cmentarzyska: war. X 1 (E. Kaszewska 1975, tabl. VII:16).
104. Sieradz-Monice, pow. *loco*: war. X 1 (M. Olędzki 1992b, ryc. 6:5; 1997, ryc. 8:2).
105. Chmielów Piaskowy, pow. Ostrowiec Świętokrzyski. Grób 36: war. X 1 (K. Godłowski, T. Wichman 1998, s. 33, tabl. LII/36:6).
106. Kosewo, pow. Mrągowo (d. *Kossewen, Kr. Sensburg*). Grób 9: war. X 1 (M. Weigel 1891, s. 24, ryc. 10; O. Almgren 1923, s. 20; W. Nowakowski 1998, s. 111, tabl. 8:115).
107. Sławosze, pow. Kętrzyn (d. *Henriettenfeld, Kr. Gerdauen*). Grób: war. X 2 (K. Raddatz 1993, ryc. 15:B1).

Zestawienie 4. Fibule A. II. 41, odmiana Schuster Y

1. D Rebenstorf, Kr. Lüchow-Dannenberg. Z grobów (O. Almgren 1923, s. 20, 143; G. Körner 1939, s. 91).
2. D Neubrandenburg, Kr. *loco*. Grób I (V. Schmidt 1979b, ryc. 5a).
3. D Fohrde, Kr. Potsdam-Mittelmark. Grób 25 (O. Almgren 1923, s. 143).
4. D Hohenwutzen, Kr. Märkisch-Oderland. Z grobów: 2 egz. (A. Leube 1975, s. 76, tabl. 7:1.2).
5. D Lunow, Kr. Eberswalde. Znal. luźne (A. Leube 1975, s. 79, tabl. 8:14).
6. A Bernhardsthal, VB Mistelbach. Osada („Fundberichte aus Österreich” 28, 1989, s. 217 nn., ryc. 819; J. Tejral 1999, ryc. 17:11).
7. A Drösing, VB Gänserndorf. Osada („Fundberichte aus Österreich” 29, 1990, s. 238 n., ryc. 946; J. Tejral 1999, ryc. 17:12).
8. CZ Chrlice (Brno-Chrlice), okr. Brno-město. Osada (J. Tejral 1970, s. 196, ryc. 4:8; 1999, ryc. 17:13; I. Peškař 1972, s. 14, tabl. 3:30).
9. CZ Vávrovice, okr. Opava. Grób II (I. Peškař 1972, s. 50, tabl. 3:1).
10. SK Veľký Meder, okr. Dunajská Streda. Grób 80 (awarski) (V. Varsík 1992, ryc. 85:4; 2004, ryc. 3:8).
11. SK Abrahám, okr. Galanta. Grób I (T. Kolník 1980, s. 20, tabl. LXIV:1b; J. Tejral 1999, ryc. 29:5).
12. SK Biely Kostol, okr. Trnava. Osada. Chata (C.-M. Hüssen, J. Rajtár 1994, ryc. 8:3; J. Tejral 1999, ryc. 35).
13. D Plöwen, Kr. Uecker-Randow. Grób 9. Grób 12 (H. Stange 1979, s. 171, 175, ryc. 6cc, 5g).
14. Ukiernica, pow. Pyrzyce (d. *Ückerhof, Kr. Pyritz*). Grób (G. Dorka 1939, s. 202, tabl. 49).
15. Biecz, pow. Żary. Grób 21: 2 egz. (G. Domański 2002, s. 266, tabl. VII/21.1.2).
16. D Carzig, Kr. Märkisch-Oderland. Z grobów (?) (A. Kieckbusch 1912, tabl. XIV:10; O. Almgren 1923, s. 143; A. Leube 1975, s. 91).
17. Grabice, pow. Krosno Odrzańskie (d. *Reichersdorf, Kr. Guben*). Grób 8. Grób 422. Z grobów: 2 egz., 1 posrebrzany (M. Weigel 1893, tabl. I:13; H. Jentsch 1886, s. 115, ryc. 66; 1889, s. 349, ryc. 20; G. Domański 1993, ryc. 2:4).
18. Luboszyce, pow. Krosno Odrzańskie. Grób 4: war. Y (?), fragment. Grób 37: 2 egz. Grób 51 (G. Domański 1982, s. 13, 15, tabl. Ic, IIII.1, Ve).
19. D Markendorf, Kr. Frankfurt/Oder. Z grobów (A. Götze 1920, s. 37, ryc. 59; O. Almgren 1923, s. 143; A. Leube 1975, s. 103).
20. Rzepin, pow. Słubice (d. *Reppen, Kr. West-Sternberg*). Osada (M. M. Lienau 1934, ryc. 4).
21. Drawsko Pomorskie, pow. *loco* (d. *Dramburg, Kr. Dramburg*). Grób 5. Grób 9 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 118, tabl. 309:5.16).
22. Działdowo, pow. Ciechanów. Grób (?) (W. Nowakowski 1994a, s. 164, tabl. I:2).
23. Elbląg-Pole Nowomiejskie / Elbląg, ul. Moniuszki, pow. *loco* (d. *Elbing, Neustädter Feld lub Scharnhorststrasse*). Z grobów: 6 egz. (M. Natuniewicz 2000, s. 148, tabl. V:12-14, VI:1-3).
- BN. Elbląg, pow. *loco* (d. *Elbing, Kr. Elbing*), stan. nieznan. Z grobów: 3 egz. (M. Natuniewicz 2000, s. 155, tabl. IX:2.4.10).
24. Konikowo, pow. Koszalin (d. *Konikow, Kr. Köslin*). Grób 61 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 124, tabl. 335:5).
25. Łubiana, pow. Kościerzyna. Skarb: 12 egz.
26. Stary Dzierżgoń, pow. Morąg (d. *Alt-Christburg, Kr. Mohrungen*). Grodzisko wczesnośredniowieczne, znal. luźne (W. v. Seefeld 1937, s. 281, ryc. 7).
27. Świerżyna Drawska, pow. Drawsko Pom. (d. *Groß-Linichen, Kr. Dramburg*). Grób 3 (H. J. Eggers, P. Stary 2001, s. 119, tabl. 317:7).
28. Brójce, pow. Międzyrzecz (d. *Brätz, Kr. Meseritz*). Z grobów (C. Umbreit 1943, ryc. 8:1).
29. Kowalewko, pow. Oborniki. Grób 12. Grób 145: 2 egz. Znal. luźne: 2 egz. (T. Skorupka 2001, s. 18, 47, 128, tabl. 3/12:2, 42/145:1.2; 157:3.4).
30. Lutom, pow. Międzychód. Znal. luźne z cmentarzyska: fragmenty 2 egz. (H. Machajewski, A. Sikorski 1983, s. 18 n, ryc. 11:1.2.5).
31. Lówek, pow. Nowy Tomyśl (d. *Neustadt, Kr. Neutomischel*). Grób 1: 2 egz. (E. Blume 1915, s. 10; D. Minta-Tworzowska 1985, s. 123, ryc. 6:4; A. Gałżowska 1995, s. 181, ryc. 2:6.8).
32. Bodzanowo, pow. Włocławek. Grób 4 (B. Zielonka 1958, ryc. 48).
33. Brzezie, pow. Pleszew. Grób 177: 2 egz. (E. Pudelko 1990, s. 32, ryc. 7f).
34. Domaradzice, pow. Rawicz. Grób 100 (B. Kostrzewski 1954, ryc. 102:12).
35. Konin, pow. *loco*. Grób 34. Grób 176 (B. Kostrzewski 1947, s. 217, 263, ryc. 36:3, 128:4).
36. Kościelna Wieś, pow. Pleszew. Znal. luźne (W. Siciński 1995, s. 199, tabl. V:4).
37. Lachmirowice, pow. Inowrocław. Grób 6: egz. srebrny. Grób 37 (B. Zielonka 1953, s. 359, ryc. 4, 34).
38. Młodzikowo, pow. Środa Wlkp. Grób 57. Grób 233 (A. Dymaczewski 1958, s. 228, 375, ryc. 102:12, 412:7).
39. Nacław, pow. Kościan. Grób 6. Znal. luźne z cmentarzyska (L. J. Łuka 1958, s. 400, ryc. 23k, 34f).
40. Spicymierz, pow. Turek. Grób 49. Grób 86. Grób 155 (A. Kietlińska, T. Dąbrowska 1963, s. 152, 156, 166 n., tabl. VII:30, XII:6, XXIII:4).
41. Sulmierzyce, pow. Ostrów Wlkp. Grób z 1880 r.: 2 egz. (W. Jażdżewski 1890, s. 23, tabl. VII:17a.b).

42. Wymysłowo, pow. Gostyń. Znal. luźne z cmentarzyska (S. Jasnosz 1952, s. 242, ryc. 382:53).
43. Zadowice, pow. Kalisz. Grób bez nr-u. Znal. luźne z cmentarzyska (M. Gozdowski 1956, s. 167, 169, tabl. LXXIV:7, LXXVI:8).
44. Zakrzew, pow. Turek. Z grobów: 2 egz. (T. Malinowski 1953, ryc. 7:8).
45. Brodno, pow. Środa Śląska (d. *Breitenau*, Kr. *Neumarkt*). Grób 2: 2 egz. Znal. luźne (Ch. Pescheck 1939, s. 312, ryc. 15:1-3).
46. Chorula, pow. Krapkowice. Grób 8. Grób 111: war. Y (?). Znal. luźne z cmentarzyska (J. Szydłowski 1964b, s. 23, 95, 140, ryc. 8:9, 95:4, 147:10).
47. Drochlin, pow. Włoszczowa. Obiekt A: fragment (P. Kaczanowski 1987, s. 40 n., tabl. XXIV:1).
48. Głowska, pow. Środa Śląska. Grób 3 (T. Kaletyn 1973, ryc. 1d).
49. Kotla, pow. Głogów. Grób XI. Grób XIX. Grób XXIII: egz. srebrny (I. Kramarek 1962, s. 222, 221, ryc. 4m, tabl. II:2, ryc. 6:1).
50. Modzurów, pow. Racibórz (d. *Mosurau*, Kr. *Cosel*). Grób (A. Langenhan 1889, s. 112, tabl. IV:11; M. Jahn 1918, s. 106, tabl. 13:13; K. Godłowski 1973, s. 365).
51. Namysłów, pow. *loco*. Osada (A. Kosicki 1997, ryc. 2:7).
52. Opatów, pow. Kłobuck. Grób 49. Grób 657: 2 egz. Grób 745: 2 fragmenty. Grób 804. Grób 857. Grób 888 (K. Godłowski 1959, s. 203, ryc. 33:2; A. Abramowicz *et alii* 1960, pl. 29:2; K. Godłowski 1969a, s. 146 n., ryc. 8b,d; 1969b, ryc. 2e; 1970c, s. 27, ryc. 1a,b,g, 3a-c; 1970b, ryc. 1g).
53. Rudna Wielka, pow. Góra (d. *Gr. Raudchen*, Kr. *Guhrau*). Znalezisko luźne (Ch. Pescheck 1939, s. 316).
54. Radosław (d. Strupina), pow. Góra (d. *Stroppen*, Kr. *Guhrau*). Grób 24: 2 egz. (F. Pfüthenreiter 1929, ryc. 4:18.19).
55. Świętoszyn, pow. Milicz. Grób 3 (M. Masojć, J. Bronowicki 2000, s. 363, ryc. 11:1).
56. Tarnów Opolski, pow. Opole. Grób 47/1938. Grób 74/1938. Grób 76/1938 (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 47, 56, tabl. XXX:9, XXXVII:4, XXXVIII:7).
57. Zakrzów, pow. Opole. Grób 8 (J. Szydłowski 1964a, s. 194, ryc. 20a).
58. Gledzianówek, pow. Łęczycza. Grób 82/1934B (E. Kaszewska 1973, tabl. VIII:3; 1977, 92 n., tabl. L:3).
59. Góra, pow. Sieradz. Grób 1: 2 egz. (M. Urbański 1987, s. 129, tabl. II:3.4).
60. Krajanka, pow. Wieruszów. Znal. luźne z cmentarzyska (B. Abramek, E. Kaszewski 1973, s. 83, tabl. I:2).
61. Mierzyn-Grobla, pow. Piotrków Trybunalski. Grób 77. Grób 79 (M. Oleźki 1997, ryc. 3:5; J. Ziętek 2004, s. 38, tabl. XX:14.28).
62. Władysławów, pow. Radomsko. Grób 1 (E. Kaszewska 1975, tabl. IX:1).
63. Włocin, pow. Sieradz. Znal. luźne (T. Łaszczewska, H. A. Ząbkiewicz-Koszańska 1962, s. 57, ryc. 34c).
64. Wrzask-Zagłoba, pow. Zgierz. Grób X: 2 egz. (W. Siński 1988, s. 263, tabl. IV:10).
2. D Unrow, Kr. Rügen. Grób (H. Schubart 1955, s. 132; H. Berlekamp 1959, s. 82).
3. Bystrzec, pow. Kwidzyn (d. *Weißhof*, Kr. *Marienburg*). Grób 72 (W. Heym 1961, s. 152, ryc. 12:8-15; A. Żórawska 2003a, s. 233, tabl. VIII:8).
4. Ciepłe, pow. Tczew (d. *Warmhof*, Kr. *Mewe*). Grób popielnicowy 20.4.1879. Z grobów. Grób szkieletowy 36/1893. Grób jamowy 21/1897: 2 egz. Grób szkieletowy 44/1894. Grób popielnicowy 6/1894. Grób popielnicowy 7/1894. Grób szkieletowy 63/1897: 3 egz. Grób popielnicowy 27/1898: 2 egz. (A. Schmidt 1902, s. 101, 108 n., 113-115, tabl. VI:5.6.6b.7.7a,b; E. Blume 1915, s. 10).
5. Elbląg, ul. Moniuszki, pow. *loco* (d. *Elbing*, *Scharnhorststrasse*). Z grobów (M. Natuniewicz 2000, s. 144, tabl. III:11).
6. Elbląg-Pole Nowomiejskie, pow. *loco* (d. *Elbing*, *Neustädter Feld*). Grób nr inw. 977,1. Z grobów: 2 egz. (S. Anger 1880, tabl. V:37; O. Almgren 1923, s. 218, 229; W. Nowakowski 1994a, s. 164, tabl. I:3; M. Natuniewicz 2000, s. 143, tabl. I:4.9.10).
- BN. Elbląg-Pole Nowomiejskie / Elbląg, ul. Moniuszki, pow. *loco* (d. *Elbing*, *Neustädter Feld* lub *Elbing*, *Scharnhorststrasse*). Z grobów: 4 egz. (M. Natuniewicz 2000, s. 148, tabl. V:5-8).
- BN. Elbląg (d. *Elbing*, Kr. *Elbing*). Stan. nieznane. Z grobów (M. Natuniewicz 2000, s. 155, tabl. IX:4).
- BN. Elbląg lub okolice, stan. nieznane. Z grobów (M. Natuniewicz 2000, s. 160, tabl. XII:7).
7. Jędrzychowo, pow. Ostróda (d. *Heinrichau*, Kr. *Osterode*). Grób (R. Schindler 1940b, ryc. 13:3).
8. Kościelna Jania, pow. Starogard Gdański. Grób 3: 2 egz. srebrne (M. Pietrzak 2002, s. 376, tabl. III:3.4).
9. Lubieszewo, pow. Nowy Dwór Gdański. Znal. luźne z cmentarzyska (M. Rudnicki, M. Trzeciński 1994, s. 150, tabl. II:1).
10. Lubowidz, pow. Lębork. Grób 198 (R. Wołagiewicz 1995, s. 28 n., tabl. XXIV/198:1.2).
11. Malbork-Wielbark, pow. *loco* (d. *Willenberg*, Kr. *Marienburg*). Grób 328. Grób 944 (J. Andrzejowski, J. Martens 1996, s. 26 n., tabl. VIII/328:1, XXII/944:1).
12. Malbork-Wielbark, ul. Zagórna, pow. *loco*. Znal. luźne z cmentarzyska: 2 egz. (M. Pietrzak 1965, s. 174 n., tabl. IV:2.4).
13. Kortowo (dzis. Olsztyn-Kortowo; d. *Kortau*, Kr. *Allenstein*). Z grobów (L. Fromm 1937, ryc. 5).
14. Niedanowo, pow. Nidzica. Grób 146 (W. Ziemlińska-Odojowa 1999, s. 33, tabl. XLI/146:2).
15. Ostróda, pow. *loco* (d. *Osterode*, Kr. *Osterode*). Grób 13. Grób 34 (O. Tischler, H. Kemke 1902, tabl. I:15.16; O. Almgren 1923, s. 227).
16. Pierzchały, pow. Braniewo (d. *Pettelkau*, Kr. *Braunsberg*). Grób 1: 2 egz. Grób 28: 2 egz. Grób 29 (A. Bezzenberger 1909, s. 86, 113, ryc. 65; E. Blume 1915, s. 10; R. Schindler 1940b, s. 54, ryc. 32:1.4).
17. Połowite, pow. Morąg (d. *Pollwitten*, Kr. *Mohrungen*). Grób 14. Grób 15. Grób 20 (H.-J. Eggers 1966, s. 157 n., tabl. 13:3.5, 17:1).
18. Tomaryny, pow. Olsztyn (d. *Thomarainen*, Kr. *Allenstein*). Grób 49 (R. Schindler 1940b, s. 46, ryc. 24:2).

Zestawienie 5. Fibule A. II 41, wariant Schuster Z

1. D Schwanbeck, Kr. Neubrandenburg. Grób 52 (H.-U. Voss 1989, s. 161, ryc. 6:52b).

19. Tynwałd, pow. Hawa (d. *Tillwalde*, Kr. *Rosenberg*). Grób 1 (R. Schindler 1940b, s. 33, ryc. 15:1).
20. Wekllice, pow. Elbląg. Grób 208: 2 egz. srebrne (J. Okulicz-Kozaryn 1992, s. 141 n., ryc. 4:5).
21. Zwierzewo, pow. Ostróda (d. *Abbau Thierberg*, Kr. *Osteroode*). Grób 3. Grób 29 (A. Bezenberger 1909, s. 72, 85 n., ryc. 42, 65; E. Blume 1915, s. tabl. IV:15; C. Engel 1935, s. 91, ryc. 51d).

Zestawienie 6. Fibule A. II 43

1. H F e n é k p u s z t a, Kom. Zala. Znal. luźne (E. Patek 1942, s. 244; J. Rajtár 2002, s. 361).
- BN. H W ę g r y, stan. nieznan. D. Megyei és Városi Múzeum w Szombathely (E. Pátek 1942, tabl. XXIII:14; T. Kolník 1965, ryc. 1:6; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 362).
- BN. H *Brigetio* (okolice Komaróm-Szőny) (J. Rajtár 2002, s. 362, ryc. 2).
- BN. RO *Dacia Porolissensis*, stan. nieznan. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă, Zalău (N. Gudea, V. Lucăcel 1979, s. 329, tabl. V:55; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
2. A B a d D e u t s c h - A l t e n b u r g, VB Bruck an der Leitha. Znal. luźne: 2 egz. (E. Patek 1942, s. 244; J. Rajtár 2002, s. 361).
3. A P e t r o n e l l, VB Bruck an der Leitha. Znal. luźne (E. Patek 1942, s. 244; J. Rajtár 2002, s. 362).
4. A W e l s (*Ovilava*), VB Wels. Z grobów: egz. ze złotą folią (H. Sedlmayer 1995, s. 50, tabl. 16:123; J. Tejral 1999, s. 161, ryc. 17:4; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 362, ryc. 2:3).
5. A B e r n h a r d s t h a l, VB Mistelbach. Osada („Fundberichte aus Österreich” 28, 1989, s. 217 nn., ryc. 876; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 361, ryc. 1:1).
6. A J e d e n s p e i g e n, VB Gänserndorf. Osada („Fundberichte aus Österreich” 27, 1988, s. 311, ryc. 654; M. Olędzki 1992b, s. 109, ryc. 3k; J. Tejral 1999, s. 161, ryc. 17:1; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 361, ryc. 1:3).
7. A R i n g e l s d o r f, VB Gänserndorf. Osada: 2 egz. („Fundberichte aus Österreich” 28, 1989, s. 240, ryc. 1337; J. Tejral 1999, s. 161, ryc. 17:2.5; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 362, ryc. 1:5).
- BN. SK S ł o w a c j a, stan. nieznan. (M. Lamiová-Schmiedlová 1961, tabl. XIV:18; T. Kolník 1965, ryc. 1:5; M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 362, ryc. 2).
8. SK H u r b a n o v o, okr. Komárno. Osada (J. Tejral 1999, s. 195, ryc. 41:11; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 361, ryc. 1:2).
9. SK Č a ě o v, okr. Senica. Grób: egz. posrebrzany (V. Ondrouch 1957, tabl. XIII; M. Lamiová-Schmiedlová 1961, tabl. V:3; J. Tejral 1970, ryc. 5:12; 1999 ryc. 17:5; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; K. Pieta 2002, ryc. 1:11; J. Rajtár 2002, s. 361, ryc. 3:1.2).
10. SK O ě k o v, okr. Nové Mesto nad Váhom. Znal. luźne z cmentarzyska: fragment. Grób 59. Grób zniszczony (T. Kolník 1956, s. 183, 260, ryc. 1:1.4, 9:4; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Rajtár 2002, s. 362, ryc. 1:4).
11. SK Z v o l e n, okr. *loco*. Osada (J. Rajtár 2002, s. 362).
12. S a d z a r z e w i c e, pow. Krosno Odrzańskie (d. *Sadersdorf*, Kr. *Guben*). Grób 68: 2 egz. (H. Jentsch 1896, s. 81, tabl. II:1.3; O. Almgren 1923, s. 20; M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
13. B r ó j c e, pow. Międzyrzecz (d. *Brätz*, Kr. *Meseritz*). Z cmentarzyska (C. Umbreit 1943, ryc. 9).
14. K o w a l e w k o, pow. Oborniki. Grób 280: egz. ze złotą folią (T. Skorupka 2001, s. 77, tabl. 84/280:1).
15. Ł u b i a n a, pow. Kościerzyna. Skarb.
16. B r z e z i e, pow. Pleszew. Grób 137: 2 egz. (E. Pudełko 1990, s. 32, ryc. 7d; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
17. K o n i n, pow. *loco*. Grób 26: 2 egz. (B. Kostrzewski 1947, s. 209, ryc. 26:11.12; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
18. Z a d o w i c e, pow. Kalisz. Z cmentarzyska (M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
19. S e r b y, pow. Głogów (d. *Lerchenberg*, Kr. *Glogau*). Znal. luźne (K. Tackenberg 1925, s. 27, tabl. 10:7; M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
20. M o k r a, pow. Kłobuck. Grób 50 (M. Biborski 1998, s. 72, ryc. 8:5; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
21. O p a t ó w, pow. Kłobuck. Grób 826: 2 egz. (K. Godłowski 1970a, ryc. 5a.d; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
22. T a r n ó w O p o l s k i, pow. Opole. Grób 1/1925: 2 egz. Grób 106/1938 (K. Godłowski, L. Szadkowska 1972, s. 12, 65, tabl. II:1.2, XLI:8; M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
23. D o m a r a d z y n, pow. Łowicz. Grób 2 (T. Piętka-Dąbrowska 1960, s. 226, tabl. LIV:11).
24. K o l o n i a C h a b i e l i c e, pow. Bełchatów. Osada: egz. z grzebykiem ze złotą folią (I. Marchelak *et alii* 2000, s. 238, ryc. 68:2).
25. K o n o p n i c a, pow. Wieluń. Grób 34 (B. Abramek 1988, s. 53, tabl. VII:3; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
26. M i e r z y n - G r o b l a, pow. Piotrków Trybunalski. Grób 70/1977 (M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177; J. Ziętek 2004, s. 37, tabl. XIX:5).
27. P r z y w ó z, pow. Wieluń. Osada. Chata 10: egz. ze złotą folią (I. Jadczykowa 1976, s. 249 n., tabl. I:9a; M. Olędzki 1992b, s. 109; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
28. S t r o b i n, pow. Wieluń. Znal. luźne z cmentarzyska (B. Abramek 1986, tabl. XIV:8; M. Olędzki 1992b, s. 110; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
29. Numer wykreślono (informacja o zapince z Oblina [A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177] jest nieporozumieniem; Pani dr K. Czarnieckiej dziękuję za wyjaśnienie tej kwestii).
30. C h m i e l ó w P i a s k o w y, pow. Ostrowiec Świętokrzyski. Grób 40: 2 egz. (K. Godłowski, T. Wichman 1998, s. 37, tabl. LXV/40:9.10; M. Olędzki 1992b, s. 109, ryc. 3j; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
31. K r a k ó w - N o w a H u t a - M o g i ł a. Osada. Obiekt 243. Znal. luźne: 2 egz. (Z. Woźniak 1960, s. 341, ryc. 1a; 1962, s. 322, ryc. 4c; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
32. T a r n o w i e c, pow. Tarnów. Osada. Chata 34 (M. Olędzki 1992b, s. 110; J. Okoński, A. Szpunar 1999, s. 177, ryc. 5d; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).

33. Kraśnik-Piaski, pow. loco. Grób 9: 2 egz. Grób 60: 2 egz. (Z. Wichrowski 1998, s. 104, ryc. 4:4.6; 2000, s. 100, ryc. 4:1.2; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).
34. Strzyżów, pow. Hrubieszów. Znal. luźne (A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177, ryc. 1a).
35. UA Zaleszczyki / Zališiki, raj. Ternopil' (*Залишуків, рай. Тернопіль*). Znal. luźne (A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177, ryc. 1d).
36. Babięta, pow. Mragowo (d. *Babienten, Kr. Sensburg*). Grób 56. Grób 246 (M. Schmiedehelm 1964, s. 34; W. Nowakowski 1994c, s. 376; A. Kokowski, J. B. Maleev 1999, s. 177).

LITERATURA

- Abramek, B.
1986 *Wielookresowe cmentarzysko ciałopalne w Strobiniu na stanowisku 4 w województwie sieradzkim*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 2, 1985, s. 53–79.
1988 *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy, stanowisko 7, województwo sieradzkie (część 1)*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 4, 1987, s. 45–96.
- Abramek, B., Kaszewski, Z.
1973 *Materiały z cmentarzyska w Krajance, pow. Wieruszów*, PMMAiE 20, s. 81–110.
- Abramowicz, A., et alii
1960 *Période romaine*, InvArch. IV, Łódź.
- Almgren, O.
1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig² (Stockholm¹ 1897).
- Andrzejowski, J.
1994 *Zapinki o cechach mieszanych II i IV grupy Almgrena*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 87–129.
1998 *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, Monumenta Archaeologica Barbarica V, Kraków.
- Andrzejowski, J., Martens, J.
1996 *The Wielbark Cemetery. Information on Unpublished Material from the Personal Files of Carl-Axel Moberg*, Studia Gothica I, Lublin, s. 19–72.
- Anger, S.
1880 *Das germanische Gräberfeld auf dem Neustädter Felde bei Elbing*, „Zeitschrift für Ethnologie” 12, 1880, s. 106–125.
- Berg-Hobohm, S.
2000 *Brandbestattung einer jungen Frau aus dem germanischen Hügelgräberfeld von Horno*, Ausgrabungen im Niederlausitzer Braunkohlerevier 1999, s. 115–119.
- Berlekamp, H.
1961 *Neue Körpergräber der älteren Kaiserzeit aus dem Stralsunder Gebiet*, BMJ 1959, s. 77–87.
- Bezenberger, A.
1909 *Fundberichte*, Prussia 22, 1900–1904, s. 1–193.
- Biborski, M.
1998 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Mokrej, województwo częstochowskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*, Katowice 1998, s. 63–75.
- Blume, E.
1912 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. I: *Text*, Mannus-Bibliothek 8, Würzburg.
- 1915 *Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit*, cz. II: *Material*, Mannus-Bibliothek 14, Würzburg.
- Bohnsack, D.
1940 *Ostgermanische Gräber mit Steinpfeilern und Steinkreisen in Ostdeutschland*, „Gothiskandza” 2, s. 22–36.
- Budynek, G., Olędzki, M.
1986 *Cmentarzysko ciałopalne ludności kultury wielbarskiej w Grębocinie, woj. toruńskie*, FAP XXXV, s. 152–168.
- Cosack, E.
1979 *Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera (Dänemark, DDR, BRD, Niederlande, CSSR)*, Göttinger Schriften zur Vor- und Frühgeschichte 19, Neumünster.
- Dąbrowska, T.
1992 *Die späten kräftig profilierten Fibeln (Almgren Typ 84) in Polen*, [w:] K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet, Kraków-Karniowice 3.–7. Dezember 1990*, Kraków, s. 103–109.
1995 *Późne odmiany fibul silnie profilowanych w Polsce*, WA LIII/1, 1993–1994, s. 3–34.
1997 *Kamięczek. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica III, Kraków.
- Dehnke, R., Thieme U.
1939 *Burgundische Gräber von Lichtenburg, Kreis Torgau*, PZ XXXVIII–XXXIX, 3/4, 1937–38, s. 265–284.
- Domański, G.
1973 *Zagadnienie tzw. kultury burgundzkiej*, PArch. 21, 1973, s. 123–163.
1974 *Sprawozdanie z badań cmentarzyska z okresu wpływów rzymskich w Grabicach, pow. lubski, w 1973 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XVI, s. 41–44.
1975 *Badania na cmentarzysku w Grabicach, pow. lubski, w 1974 r.*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XVII, s. 53–55.
1979 *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II–IV wieku*, Wrocław.
1980 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Starym Zamku, gmina Sobótka, woj. wrocławskie*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XXI, s. 43–45.
1982 *Cmentarzysko w Luboszycach (II–IV w.)*, Wrocław.
1993 *Badania wykopaliskowe na cmentarzysku kultury luboszyckiej w Grabicach, gm. Gubin, woj. zielonogórskie, w 1994 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XXXIV, s. 199–204.

- 2002 *Cmentarzysko w Bieczu, gm. Brody, pow. Żary*, [w:] J. Andrzejowski *et alii* (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa, s. 263–276.
- Dorka, G.
1939 *Urgeschichte des Weizackerkreises Pyritz*, Schriften des Pommerschen Landesmuseums Stettin, Stettin.
- Dymaczewski, A.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Młodzikowie, pow. Środa*, FAP VIII–IX, 1957–58, s. 179–443.
- Eggers, H.-J.
1951 *Der römische Import im freien Germanien*, Atlas der Urgeschichte 1, Hamburg.
1966 *Das kaiserzeitliche Gräberfeld von Pollwitten, Kreis Mohrungen, Ostpreussen*, JRGZM 11, 1964, s. 154–175.
- Eggers, H.-J., Stary, P. E.
2001 *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mecklenburg-Vorpommerns 38, Lübstorf.
- Engel, C.
1935 *Aus ostpreussischer Vorzeit*, Königsberg.
- Erzepki, B., Kostrzewski, J. (wyd.)
1915 *Album Zabytków Przedhistorycznych Wielkiego Księstwa Poznańskiego zebranych w Muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu*, zesz. IV, Poznań.
- Fromm, L.
1937 *Gotische Wohn- und Grabstätten im Kreise Allenstein*, „Altpreußen” 2, s. 57–61.
- Götze, A.
1920 *Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler des Kreises Lebus*, Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg 6/1, Beiheft, Berlin.
- Gaerte, W.
1929 *Urgeschichte Ostpreussens*, Königsberg i. Pr.
- Gałęzowska, A.
1995 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Lwówku, woj. poznańskie, w świetle nowych ustaleń*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” III, s. 175–187.
1996a *Materiały z „Bogdanowa koło Obornik”, woj. poznańskie, w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” IV, s. 145–153.
1996b *Materiały z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich z Kuźnicy Żelichowskiej w woj. pilskim*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” IV, s. 155–184.
- Gaudig, R.
1978 *Ein frühkaiserzeitliches Körpergrab mit römischem Import von Varbelwitz, Kreis Rügen*, BMJ 1977, s. 107–127.
- Gedl, M.
1964 *Groby z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 1 w Kietrze, pow. Głubczyce (materiały z badań Ekspedycji Kietrzańskiej w latach 1961–1962)*, MatArch. V, s. 147–157.
1988 *Obiekty z okresu wpływów rzymskich na cmentarzysku w Kietrze, woj. Opole*, [w:] *Scripta Archaeologica*, Kraków, s. 119–198.
- Geisler, H.
1974 *Das germanische Urnengräberfeld bei Kemnitz, Kr. Potsdam-Land*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 8, Berlin.
- Godłowski, K.
1959 *Materiały z cmentarzyska z późnego okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck*, MatArch. I, s. 173–277.
1969a *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w dorzeczu Liswarty w latach 1965–1966*, SprArch. XX, s. 167–184.
1969b *Opatów, district of Kłobuck*, RArch. de 1968, s. 42–47.
1970a *Odkrycie dalszych grobów na cmentarzysku kultury lużyckiej i z okresu wpływów rzymskich w Opatowie, pow. Kłobuck*, SprArch. XXII, s. 243–251.
1970b *Opatów, district of Kłobuck*, RArch. de 1969, s. 26–32.
1970c *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, ZNUJ, Prace Archeologiczne 11, Kraków.
1973 *Materiały kultury przeworskiej z obszaru Górnego Śląska – część I*, MSiW II, s. 255–382.
1974 *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej*, RB XII, s. 9–107.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, MSiW IV, s. 7–237.
1992a *Zmiany w uzbrojeniu ludności kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich*, [w:] *Arma et ollae. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Nadolskiemu w 70 rocznicę urodzin i w 45 rocznicę pracy naukowej*, Łódź, s. 71–88.
1992b *Die Przeworsk-Kultur*, [w:] *Beiträge zum Verständnis der Germania des Tacitus, Teil II*, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, Dritte Folge, Nr 195, Göttingen, s. 9–90.
1994 *Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken-Einwanderungen. Politische und militärische Kontakte*, „Specimina nova. A Pécsi Janus Pannonius Tudománygyetem Törteneti Tanszékének Évkönyve” 1993, s. 65–89.
- Godłowski, K., Szadkowska, L.
1972 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Tarnowie, pow. Opole*, „Opolski Rocznik Muzealny” V, Kraków.
- Godłowski, K., Wichman T.
1998 *Chmielów Piaskowy. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge*, Monumenta Archaeologica Barbarica VI, Kraków.
- Gozdowski, M.
1956 *Wyniki badań powierzchniowych osadnictwa nad rzeką Prosną na południe od Kalisza*, MS I, s. 161–172.
- Grabarczyk, T.
1997 *Kultura wielbarska na Pojezierzach Krajeńskim i Kaszubskim*, Łódź.
- Gudea, N., Lucăcel, V.
1979 *Fibule romane în Muzeul de Istorie si Arta din Zălau (I)*, „Acta Musei Porolissensis” III, s. 321–378.
- Gummel, H.
1928 *Die vorgeschichtliche Lehrsammlung im Museum des Vereins für Rostocks Altertümer zu Rostock*, Rostock.
- Hüssen, C.-M., Rajtár, J.
1994 *Zur Frage archäologischer Zeugnisse der Markomannenkriege in der Slowakei*, [w:] H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner (wyd.), *Markomannenkriege – Ursachen*

- und Wirkungen, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 1, Brno, s. 217–232.
- Hahuła, K.
1992 *Dalsze badania w Nowym Łowiczu. Kurhan 63*, „Kosza-
lińskie Zeszyty Muzealne” 19, 1989, s. 53–68.
- Hahuła, K., Wołagiewicz, R.
2001 *Grzybnica. Ein Gräberfeld mit Steinkreisen der Wielbark-
Kultur in Pommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica
VIII, Warszawa-Koszalin.
- Hauptmann, T.
2002 *Das germanische Gräberfeld von Prądko, Kr. Myślibórz
(ehem. Rahmhütte, Kr. Soldin)*, Poznań.
- Heym, W.
1937 *Die Geschichte der Landschaft um den Tillwalder-See auf
Grund von Bodenfunden*, „Altpreußen” 2, s. 161–177.
- 1961 *Drei Spätlatènegräberfelder aus Westpreussen*, „Offa”
17/18, 1959/1961, s. 143–170.
- Jadczykowa, I.
1976 *Budynki mieszkalne osady produkcyjnej w Przywozie koło
Wielunia. Część II*, PMMAiE 23, s. 249–286.
- Jahn, M.
1918 *Die oberschlesischen Funde aus der römischen Kaiserzeit*,
PZ X, s. 80–149.
- Janikowski, J.
1978 *Badania ratownicze na cmentarzysku z okresu wpływów
rzymskich w Zębowie, pow. Toruń*, [w:] *Komunikaty Arche-
ologiczne. Badania wykopaliskowe na terenie województwa
bydgoskiego w latach 1970–1972*, Bydgoszcz, s. 149–
–155.
- Jaskanis, J.
1972 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Cecelach, pow.
Siemiatycze, w świetle badań z lat 1966–1970*, SprArch.
XXIV, s. 81–102.
- 1996 *Cecele. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*,
Monumenta Archaeologia Barbarica II, Kraków.
- Jasnosz, S.
1952 *Cmentarzysko z okresu późno-lateńskiego i rzymskiego
w Wymysłowie, pow. Gostyń*, FAP II, s. 1–284.
- 1982 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego
i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej
(Część I)*, FAP XXXI, 1980, s. 1–144.
- 1984 *Materiały i studia do dziejów osadnictwa starożytnego
i wczesnośredniowiecznego Ziemi Obornicko-Rogozińskiej
(część III)*, FAP XXXIII, 1982–1984, s. 55–166.
- Jażdżewski, W.
1890 *Sulmierzyce, powiat Odolanowski / Sulmierzyce, Kreis
Adelnaus*, „Zapiski Archeologiczne Poznańskie” / „Pose-
ner Archaeologische Mittheilungen” I, s. 23–24.
- Jentsch, H.
1896 *Das Gräberfeld bei Sadersdorf im Kreise Guben und die
jüngste Germanenzeit der Niederlausitz*, Guben.
- Juga-Szymańska, A.
2004 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Taltach na
Pojezierzu Mazurskim*, Barbaricum 7, Warszawa, s. 91–
–147.
- Körner, G.
1939 *Der Urnenfriedhof von Rebenstorf im Amte Lüchow*, Die
Urnenfriedhöfe in Niedersachsen II/3, Hildesheim.
- Kaczanowski, P.
1987 *Drochlin. Ciałopalne cmentarzysko kultury przeworskiej
z okresu wpływów rzymskich*, ZNUJ, Prace Archeologiczne
40, Kraków.
- Kaczanowski, P., Madyda-Legutko, R., Naw-
rońska, E.
1984 *Birytualne cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we
wsi Żalęcino, woj. Szczecin (badania 1976, 1987, 1979)*,
„Materiały Zachodniopomorskie” XXVI, 1980 (1982), s.
61–114.
- Kaletyn, T.
1973 *Groby ciałopalne z okresu rzymskiego w Głosce pow. Środa
Śląska*, WA XXXVIII/1, s. 107–108.
- Kanwiszerowa, M., Walenta, K.
1988 *Das Fürstengrab Nr. 1 aus Leśno in Pommerellen*, Acta
Universitatis Lodzensis, „Folia Archeologica” 9, Łódź, s.
31–73.
- Kaszewska, E.
1973 *Niektóre importy z wczesnego okresu rzymskiego między
Prosną a Pilicą*, PMMAiE 20, s. 39–64.
- 1975 *Kultura przeworska w Polsce środkowej*, PMMAiE 22, s.
195–253.
- 1977 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Gledzianówku (st.
I), woj. plockie*, PMMAiE 24, s. 63–150.
- 1985 *Wstępne wyniki badań cmentarzyska z okresu przed-
rzymskiego i rzymskiego w Zadowicach pod Kaliszem*,
PMMAiE 32, s. 45–69.
- Kawiecka, M., Stanaszek, Ł. M.
2000 *Grób szkieletowy kobiety odkryty na ciałopalnym cmenta-
rzychu bałtyjskim z okresu wpływów rzymskich w Równinie
Dolnej, gm. Korsze, pow. Kętrzyn, woj. warmińsko-mazur-
skie*, Warmińsko-Mazurski Biuletyn Konserwatorski 2,
Olsztyn, s. 93–98.
- Kazimierczak, E., Wichrowska, E.
1987 *Wielokulturowe cmentarzysko w Nowym Targu w świetle
badań w latach 1974–1980*, [w:] *Badania archeologiczne
w woj. elbląskim w latach 1980–83*, Malbork, s. 289–306.
- Keiling, H.
1973 *Der frühkaiserzeitliche Urnenfriedhof von Neu Poserin,
Kr. Lübz*, „Ausgrabungen und Funde” 18, s. 188–196.
- 1985 *Ein germanischer Urnenfriedhof von der Feldmark Rep-
pentin, Kreis Lübz*, BMJ 1984, s. 153–225.
- Kiekebusch, A.
1912 *Die Vorgeschichte der Mark Brandenburg*, Landeskunde
der Provinz Brandenburg 3, Berlin, s. 347–459.
- Kietlińska, A., Dąbrowska, T.
1963 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich we wsi Spicy-
mierz, powiat Turek*, MS IX, s. 143–254.
- von Kleist, D.
1955 *Die vorgeschichtlichen Funde des Kreises Schlawe*, Beiheft
zum Atlas der Urgeschichte 3, Hamburg.
- Klindt-Jensen, O.
1978 *Slusegårdgravpladsen. Bornholm fra 1. årh. f. til 5 årh.
e.v.t. II: Beskrivelse af oprindeligt overflade og grave*, Jysk
Arkæologisk Selskabs Skrifter 14/2, København.
- Kmieciński, J. (red.)
1968 *Odry. Cmentarzysko kurhanowe z okresu rzymskiego w po-
wiece chojnickim*, Acta Archaeologica Lodzienia 15,
Łódź.

- Kmieciński, J., Blombergowa, M., Walenta, K.
1966 *Cmentarzysko kurhanowe ze starszego okresu rzymskiego w Węsjorach w pow. kartuskim*, PMMAiE 12, s. 37–119.
- Kokowski, A.
1995 *Schätze der Ostgoten*, Stuttgart.
- Kokowski, A., Maleev, J. B.
1999 *Nowe materiały do katalogu zapinek typu Almgren II-43*, Kultura Przeworska IV, Lublin, s. 175–180.
- Kolník, T.
1956 *Popolnicové pohrebisko z mladšej doby rímskej a počiatku doby st'ahovania národov v Očkove pri Piešť'anoch*, SIA IV, s. 233–300.
1958 *Nove ojedinelé nálezy spon z doby rímskej a st'ahovania národov na juhozápadnom Slovensku*, SIA VI, s. 380–387.
1965 *K typológii a chronológii niektorých spon z mladšej doby rímskej na juhozápadnom Slovensku*, SIA XIII, s. 183–236.
1980 *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei, Teil 1*, Archaeologia Slovaca, Fontes 14, Bratislava.
- Kosicki, A.
1997 *Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowisku 69 w Namysłowie, województwo opolskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1993 roku*, Katowice, s. 53–57.
- Kostrzewski, B.
1947 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Koninie (woj. poznańskie)*, PArch. VII, s. 192–294.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnorzymskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, FAP IV, 1953, s. 153–274.
- Kostrzewski, J.
1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, Poznań.
- Kramarek, I.
1962 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Kotli, pow. Głogów*, „Silesia Antiqua” IV, s. 213–240.
- Kuharenko, Ū. V. (Кухаренко, Ю. В.)
1980 *Mogil'nik Brest-Trišin*, Moskwa.
- Kunkel, O.
1931 *Pommersche Urgeschichte in Bildern*, Stettin.
- La Baume, W.
1943 *Ostgermanische Grabfunde aus Paluki, Kreis Zichenau*, „Alt-Preußen” 8, s. 2–8.
- Lamiová-Schmiedlová, M.
1961 *Spony z doby rímskej na Slovensku*, Študijné Zvesti AŪ SAV 5, Nitra.
- Langenhan, A.
1889 *Fibelfunde in Schlesien*, „Schlesiens Vorzeit” V, 1889, s. 95–112.
- Lehmann, E.
1925 *Die Neuordnung der Erfurter vorgeschichtlichen Sammlung*, „Mannus” 16, s. 153–159.
- Leube, A.
1970 *Die frühkaiserzeitlichen Körpergräber Mecklenburgs*, BMJ 1969, s. 197–222.
1975 *Die römische Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 9, Berlin.
1989 *Aspekte östlichen Kultureinflusses während der römischen Kaiserzeit im Oder-Spree-Gebiet*, JmV 72, s. 85–96.
- 1992 *Das germanische Gräberfeld von Rapice (früher Rampitz, Kr. Weststernberg) bei Zielona Góra. Kulturgeschichtliche Betrachtungen zum mittleren Odergebiet vom 1. Jahrh. v. Chr. bis zum 4. Jahrh. n. Chr.*, „Acta Praehistorica et Archaeologica” 24, s. 301–327.
- Liebchen
1936 *Germanische Siedlungen und Gräberfelder in der Umgebung von Jüterbog*, Kalender Kreis Jüterbog-Luckenwalde 1936, s. 103–112.
- Lienau, M. M.
1934 *Neue burgundische Funde aus dem Lande Lebus*, „Alt-schlesien” 5, s. 232–241.
- Lissauer, A.
1887 *Die prähistorischen Denkmäler der Provinz Westpreussen und der angrenzenden Gebiete*, Leipzig.
- Lund Hansen, U.
1987 *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*, Nordiske Fortidsminder Serie B, 10, København.
- Łaszczewska, T., Ząbkiewicz-Koszańska, H.
1962 *Osadnictwo na terenie powiatu sieradzkiego w okresach starożytności*, [w:] *Studia i materiały do dziejów Ziemi Sieradzkiej*, t. 1, Łódź, s. 5–93.
- Łosio wie, J. i J.
2003 *Wyniki badań ratowniczych na stanowisku wielokulturowym w Zakrzewskiej Osadzie, gmina Więcbork, prowadzonych w latach 1999–2001*, [w:] M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza, vol. 1: Od epoki kamienia do okresu rzymskiego*, Gdańsk, s. 277–285.
- Łuka, L. J.
1958 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Naclawiu w pow. kościańskim*, PArch. X, 1954–1956, s. 385–402.
- Müller, S.
1911 *Juellinge-Fundet og den romerske Periode*, Nordiske Fortidsminder II, Kjøbenhavn.
- Machajewski, H.
1980 *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, FAP XXIX, 1978, s. 49–64.
1981 *Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej* (red. T. Malinowski), Słupsk, s. 127–133.
1983 *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Rzyszczewie, woj. Koszalin*, SprArch. XXXIV, s. 123–139.
1997 *Z badań nad kulturą przeworską w Wielkopolsce północnej*, Kultura Przeworska III, Lublin, s. 97–116.
2002 *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Szczypkowicach, woj. pomorskie*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa, s. 311–322.
- Machajewski, H., Sikorski, A.
1983 *Cmentarzysko ludności kultury wielbarskiej w Lutomiu, gm. Sieraków, woj. Poznań*, FAP XXXII, 1981, s. 13–23.
- Mahno, Ė. V. (Махно, Э. В.)
1976 *Pam'átky typu Ditiniči i Kompaniivs'kij mogil'nik*, „Arheologič” 19, s. 95–101.
- Maciejewski, F.
1962 *Materiały starożytne z powiatu żnińskiego*, MS VIII, s. 217–326.

- Madyda-Legutko, R.
1986 *Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, B.A.R. Int. Series 360, Oxford.
- Makiewicz, T.
1970 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*, PMMAiE 17, s. 175–255.
1977 *Materiały ze zniszczonego cmentarzyska kultury przeworskiej w Tucznie, koło Inowrocławia (stanowisko 3)*, FAP XXVI, 1975, s. 125–149.
- Malinowski, T.
1953 *Materiały do najdawniejszego osadnictwa okolic Turka*, ZOW XXII, s. 28–34.
1956 *Nabytki b. Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w Poznaniu w latach 1929–1932*, FAP VI, 1955, s. 104–161.
- Marchelak, I., et alii
2000 I. Marchelak, J. Matysiak, J. Moszczyński, P. Papiernik, *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Belchatów” SA na stan. II w miejscowości Kolonia Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie*, [w:] R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Belchatów” S. A.*, tom 1, Łódź, s. 201–315.
- Marcinkian, A.
1978 *Cmentarzysko z II/III w. n.e. w Grzmiącej, woj. Zielona Góra*, „Silesia Antiqua” XX, s. 87–108.
- Masojć, M., Bronowicki, J.
2000 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Świętoszynie, stan. X, pow. Milicz, II sezon badań*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” XLII, s. 359–373.
- Mączyńska, M.
1994 *Der Hortfund der frühen Völkerwanderungszeit aus Lubiana, Woi. Gdańsk, in Pommern*, [w:] H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner (wyd.), *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen*, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 1, Brno 1994, s. 149–157.
1998 *Die Fibel als Tracht- und Schmuckelement in der Przeworsk-Kultur*, [w:] *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow, Land Brandenburg*, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [druk 2002], s. 417–424.
- Mączyńska, M., Jagusiak, M.
2002 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Czarnocinie, pow. Piotrków Trybunalski, stanowisko 1*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa, s. 353–374.
- Mączyńska, M., Rudnicka, D.
1998 *Uwagi wstępne o skarbie z okresu rzymskiego z Lubianej, woj. gdańskie*, [w:] *Nowe znaleziska importów rzymskich z ziem Polski I*, CRFB Polen, Supplement tom 1 (red. J. Kolendo), Warszawa, s. 41–51.
1999 *Skarb z okresu rzymskiego z Lubiany koło Kościerzyny*, [w:] *Z Otchłani Wieków Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1998/1999, s. 77–80.
- Minta-Tworzowska, D.
1985 *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne osadnictwo w rejonie Lwówka*, FAP XXXIV, s. 94–134.
- Natuniewicz, M.
2000 *„Nowe” znaleziska ze starych wykopalisk. Ocalale materiały archeologiczne z okresu wpływów rzymskich z okolic Elbląga*, [w:] J. Kolendo, W. Nowakowski (red.), *Antiquitates Prussiae. Studia z archeologii dawnych ziem pruskich*, Warszawa, s. 105–206.
- Neugebauer, W.
1938 *Ein gotisch-gepidisches Gräberfeld in Elbing, Scharnhorststrasse*, „Elbinger Jahrbuch” 15 (Festschrift B. Ehrlich), s. 104–114.
- Niewęglowski, A.
1985 *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, SprArch. XXXV, 1983, s. 131–159.
- Norling-Christensen, H.
1943 *Une trouvaille de parures de l’ancien âge du fer romain faite à Gjølstrup, Vendsyssel*, „Acta Archaeologica” XIV, s. 119–138.
- Nowakowski, W.
1994a *Kultura wielbarska na wschód od dolnej Wisły. Materiały z dawnych badań i przypadkowych odkryć w zbiorach berlińskich i norymberskich*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 163–181.
1994b *Materiały z Bogdanowa koło Obornik, woj. poznańskie w zbiorach Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 183–192.
1994c *Kultura przeworska a zachodniobałtyjski krąg kulturowy*, Kultura Przeworska I, Lublin, s. 373–388.
1995 *Od Galindai do Galinditae. Z badań nad pradziejami bałtyjskiego ludu z Pojezierza Mazurskiego*, Barbaricum 5, Warszawa.
1996 *Das Samland in der römischen Kaiserzeit und seine Verbindungen mit dem römischen Reich und der barbarischen Welt*, Veröffentlichungen des Vorgeschichtlichen Seminars Marburg, Sonderband 10, Marburg-Warszawa.
1998 *Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Masuren*, Museum für Vor- und Frühgeschichte, Staatliche Museen zu Berlin, Bestandskataloge 6, Berlin.
- Okoński, J., Szpunar, A.
1999 *Osada w Tarnowcu, gm. Tarnów – chaty datowane zapinkami A. 43, A. 84 i A. 158*, [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Rzeszów, s. 153–179.
- Okulicz, J., Bursche, A.
1987 *Badania brytualnego cmentarzyska kultury wielbarskiej w Krośnie na stanowisku 1 w województwie elbląskim*, [w:] *Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980–83*, Malbork, s. 207–231.
- Okulicz-Kozaryn, J.
1992 *Centrum kulturowe z pierwszych wieków naszej ery u ujścia Wisły*, Barbaricum 2, Warszawa, s. 137–155.
- Olędzki, M.
1986 *Chronologia, typologia i rozprzestrzenienie zapinek typu Nadkole*, FAP XXXV, s. 139–149.
1992a *Uwagi o niektórych odmianach fibul kapturkowych serii wschodniej jako przyczynek do zagadnienia kwalifikacji kulturowej wschodnich obszarów kultury przeworskiej*, PArch. 40, s. 49–70.

- 1992b *Die Fibeln vom Typ Almgren 43 als Zeugnisse für die Anwesenheit eingewandeter Viktovalen im mittleren Donauraum*, PZ 67, s. 90–111.
- 1993 *Naddunajska grupa kultury przeworskiej w świetle analizy źródeł pisanych*, PArch. 41, s. 65–73.
- 1995 *Typologie, Chronologie und Verbreitung der ostgermanischen Varianten der Rollenkapfenfibeln*, PZ 70, s. 228–247.
- 1997 *Fibule z cmentarzyska kultury przeworskiej w Wólce Domaniowskiej koło Radomia*, Acta Universitatis Lodzianis, „Folia Archaeologica” 21, Łódź, s. 51–70.
- 1998 *Rollenkapfenfibeln der östlichen Hauptserie Almgren 37–41 und die Varianten Fig. 42–43*, [w:] *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren. Internationale Arbeitstagung 25.–28. Mai 1997 in Klein Machnow*, Land Brandenburg, Forschungen zur Archäologie im Land Brandenburg 5, Wünsdorf [druk 2002], s. 67–84.
- 1999 *Z problematyki przemian osadniczych i kulturowych na obszarze dorzecza górnej Cisy w wiekach I–IV n.e.*, [w:] S. Czopek, A. Kokowski (red.), *Na granicach antycznego świata. Sytuacja kulturowa w południowo-wschodniej Polsce i regionach sąsiednich w młodszym okresie przedrzymskim i okresie rzymskim*, Rzeszów, s. 45–74.
- Ondrouch, V.
1957 *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*, Bratislava.
- Patek, E.
1942 *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Dissertationes Pannonicae II,19, Budapest.
- Peškar, I.
1972 *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha.
- Pescheck, Ch.
1939 *Die frühwandalische Kultur in Mittelschlesien (100 vor bis 200 nach Christus)*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 5, Leipzig.
- Pfützenreiter, F.
1929 *Das wandalische Brandgräberfeld aus der römischen Kaiserzeit bei Stroppen, Kr. Guhrau*, „Altschlesien” 2, s. 230–273.
- Piaszykówna, M.
1952 *Pradzieje miasta Poznania*, Poznań.
- Pieta, K.
2002 *Anmerkungen zum Grab aus Čačov*, [w:] K. Kuzmová, K. Pietá, J. Rajtár (red.), *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*, Archaeologia Slovaca Monographiae, Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae V, Nitra, s. 355–364, s. 343–354.
- Pietrzak, M.
1965 *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Malborku-Wielbarku, ul. Zagórna 4*, PomAnt. I, s. 155–181.
1997 *Pruszcz Gdański, Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpommern*, Monumenta Archaeologica Barbarica IV, Kraków.
2002 *Cmentarzysko płaskie kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich na stan. 7 w Kościelnej Jani, woj. pomorskie*, [w:] J. Andrzejowski et alii (red.), *Varia Barbarica Zenoni Woźniak ab amicis dicata*, Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina I, Warszawa, s. 375–394.
- Piętka-Dąbrowska, T.
1960 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w miejscowości Domaradzyn, pow. Łowicz*, WA XXVI/3–4, 1959–1960, s. 225–230.
- Prószyński, Z.
1947 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Goworowie w pow. ostrołęckim*, PArch. VII, s. 307–308.
- Przewoźna, K.
1955 *Osada i cmentarzysko z okresu rzymskiego w Słopanowie, pow. Szamotuły*, FAP V, 1954, s. 60–140.
- Pudełko, E.
1990 *Nowe cmentarzysko z okresu rzymskiego w Wielkopolsce odkryte w Brzeziu, gm. Pleszew, woj. kaliskie*, „Kaliskie Zeszyty Muzealne” 1, s. 17–38.
- Raddatz, K.
1993 *Der Wolka-See, ein Opferplatz der Römischen Kaiserzeit in Ostpreussen*, „Offa” 49/50, 1992/93, s. 127–187.
- Radig, W.
1942 *Das ostgermanische Gräberfeld von Stara Wies, Kreis Sokolow*, „Die Burg” 3, s. 179–224.
- Rajewski, Z.
1937 *Cmentarzysko grobów ciałopalnych z okresu rzymskiego w Szelejewie w pow. żnińskim*, [w:] *Przyczynki do pradziejów Polski zachodniej*, Poznań, s. 69–74.
- Rajtár, J.
2002 *Zur Verbreitung der Fibeln Almgren 43 im Mitteldonauebiet*, [w:] K. Kuzmová, K. Pietá, J. Rajtár (red.), *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für Titus Kolník zum 70. Geburtstag*, Archaeologia Slovaca Monographiae, Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae V, Nitra, s. 355–364.
- von Richthofen, J.
1995 *Ein Gräberfeld der späten vorrömischen Eisenzeit und älteren Römischen Kaiserzeit bei Zinzow, Kreis Ostvorpommern*, BMJ 1994, s. 121–149.
- Romanowska-Grabowska, O.
1972 *Badania ratownicze na cmentarzysku z okresu rzymskiego w Ruży (Róży), pow. Golub-Dobrzyń w roku 1968*, [w:] *Komunikaty Archeologiczne. Badania wykopaliskowe na terenie województwa bydgoskiego w latach 1968–1969*, Bydgoszcz, s. 55–61.
- Romanowska-Grabowska, O., Janikowski, J.
1982 *Wyniki badań na cmentarzysku ciałopalnym z okresu wpływów rzymskich w Rużu (Rózu), dawny pow. Golub-Dobrzyń*, „Rocznik Muzeum w Toruniu” VIII, s. 105–144.
- Rudnicki, M., Trzeciecki, M.
1994 *Wyniki badań powierzchniowych z zastosowaniem wykrywaczy metali. Nowa metoda badawcza w polskiej archeologii*, Barbaricum 3, Warszawa, s. 149–162.
- Schindler, R.
1940a *Die Goten und Gepiden im Raum der unteren Weichsel*, „Weichselland” 39, s. 49–54.
1940b *Die Besiedlungsgeschichte der Goten und Gepiden im unteren Weichselraum auf Grund der Tongefässe*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte 6, Leipzig.
- Schmidt, A.
1902 *Das Gräberfeld von Warmhof bei Mewe, Reg.-Bez. Marienwerder (W.-Pr.)*, „Zeitschrift für Ethnologie” 34, s. 97–153.
- Schmidt, V.
1974 *Kaiserzeitliche Brandgrubengräber aus Schwanbeck, Kr. Neubrandenburg*, „Ausgrabungen und Funde” 19, s. 193–201.

- 1979a *Neufunde aus dem 4.–6. Jahrhundert im Kreis Neubrandenburg*, BMJ 1978, s. 193–206.
- 1979b *Gräberfeld der vorrömischen Eisenzeit und kaiserzeitliche Gräber an der Landwehr von Neubrandenburg*, „Ausgrabungen und Funde” 24, s. 119–127.
- Schmiedehelm, M.
1964 *Niektóre zagadnienia związane z badaniami archeologicznymi zabytków z pierwszych wieków n.e. w zachodniej części Mazur*, „Acta Baltico-Slavica” I, s. 24–35.
- Schubart, H.
1955 *Die frühromischen Fibeln in Mecklenburg*, [w:] *Leipziger Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Festschrift zum 70. Geburtstag von Professor Dr. Friedrich Behn*, Leipzig, „Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte” 1, s. 106–134.
- Schuster, J.
1996 *Die Westgrenze der Wielbark-Kultur und das Problem der sog. kulturellen Einflüsse aus dem östlichen Pomorze*, „Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift” 37, s. 399–422.
- 2001 *Einige Elemente aus dem westbaltischen Kulturkreis, der Wielbark- und der Przeworsk-Kultur in den Gebieten westlich der Oder ab dem späten zweiten Jahrhundert*, [w:] M. Meyer (wyd.), „...trans Albium fluvium”. *Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie. Festschrift A. Leube*, Internationale Archäologie, Studia Honoraria 10. Rahden/Westf., s. 417–429.
- v. Seefeld, W.
1937 *SS.-Grabung auf dem Schlossberg bei Alt-Christburg*, „Germanen-Erbe” 2, s. 277–282.
- Sedlmayer, H.
1995 *Die römischen Fibeln von Wels*, Wels.
- Siciński, W.
1988 *Cmentarzysko kultury przeworskiej na stanowisku 1 we Wrzasku-Zagłobie, województwo łódzkie*, PMMAiE 33, 1986, s. 261–279.
- 1995 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Kościelnej Wsi, woj. kaliskie (st. 1)*, PMMAiE 37–38, 1991–1992, s. 197–211.
- Skorupka, T.
2001 *Kowalewko 12. Cmentarzysko brytualne ludności kultury wielbarskiej (od połowy I w. n.e. do początku III wieku n.e.)*, Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego, tom II: Wielkopolska, cz. 3, Poznań.
- Sommer-Scheffler, M.
1998 *Neue Funde der römischen Kaiserzeit von der Insel Rügen*, BMJ 1997, s. 163–176.
- Stange, H.
1979 *Ein Gräberfeld der frühromischen Kaiserzeit von Plöwen*, Kreis Pasewalk, BMJ 1978, s. 133–192.
- Stubenrauch, A.
1904 *Die Maasssche Sammlung im Museum der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde*, „Baltische Studien” NF 8, s. 99–128.
- Szczesiak, R.
1994 *Ein Brandgrubengräberfeld der Römischen Kaiserzeit bei Neuenkirchen, Kreis Neubrandenburg*, BMJ 1993, s. 45–126.
- Szydłowski, J.
1964a *Ciałopalne cmentarzysko rzymskie w Zakrzowie, pow. Krapkowie*, MS X, s. 187–223.
- 1964b *Cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich w Choruli, pow. Krapkowie*, Wrocław.
- Tackenberg, K.
1925 *Die Wandalen in Niederschlesien*, Vorgeschichtliche Forschungen 1/2, Berlin 1925.
- Tejral, J.
1970 *K interpretaci severovýchodních prvku v hmotné kulture moravské oblasti na sklonku starší doby římské*, PA 61, s. 184–215.
- 1983 *Mähren und die Markomannenkriege*, SIA XXX, s. 85–120.
- 1999 *Die Völkerwanderungen des 2. und 3. Jhs. und ihr Niederschlag im archäologischen Befund des Mitteldonauraumes*, [w:] Tejral, J. (wyd.), *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert*, Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 12, Brno, s. 137–213.
- Tischler, O., Kemke, H.
1902 *Ostpreussische Altertümer aus der Zeit der großen Gräberfelder nach Chr. Geb.*, Königsberg.
- Tomaszewska, I.
1988 *Groby kultury wielbarskiej na cmentarzysku w Kolożebiu, gm. Suchocin, woj. ciechanowskie*, [w:] J. Gurba, A. Kokowski (red.) *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim, materiały z konferencji*, tom I, Lublin, s. 105–116.
- Umbreit, C.
1976 *Das gotische Gräberfeld von Brätz, Kr. Meseritz*, Bonner Hefte zur Vorgeschichte 11, Bonn, s. 43–53.
- Urbański, M.
1987 *Zabytki metalowe z okresu rzymskiego w zbiorach Muzeum Okręgowego w Sieradzu*, „Sieradzki Rocznik Muzealny” 3, 1986, s. 145–151.
- von Uslar, R.
1938 *Westgermanische Bodenfunde des ersten bis dritten Jahrhunderts nach Christus aus Mittel- und Westdeutschland*, Germanische Denkmäler der Frühzeit 3, Berlin.
- Varsík, V.
1992 *Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert*, SIA XL, s. 77–108.
- 2004 *Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Vel’ký Meder (SW-Slowakei)*, „Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV” 36, s. 257–275.
- Voss, R.
1989 *Das kaiserzeitliche Brandgräberfeld von Schwanbeck, Kreis Neubrandenburg*, BMJ 1988, s. 141–167.
- Voss, H.-U.
1994 *Römische Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit zwischen Rhein und Elbe*, [w:] *Fibel und Fibeltracht*, Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 8:5/6, Berlin-New York, s. 496–509.
- Walter, E.
1918 *Über Altertümer und Ausgrabungen in Pommern im Jahre 1917*, „Pommersche Monatsblätter” 32, s. 33–34.
- Weigel, M.
1891 *Das Gräberfeld von Kossewen, Kr. Sensburg, Ostpreussen*, „Zeitschrift für Ethnologie”, Ergänzungsblatt 1891, s. 20–28.

- 1893 *Neue Funde aus dem römischen Gräberfelde von Reichersdorf, Kr. Guben*, „Niederlausitzer Mitteilungen” III, s. 16–28.
- Wetzel, I.
1987 *Die spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Gräber von Giessmannsdorf, Kr. Luckau*, Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam 21, Berlin, s. 183–207.
- Wichrowski, Z.
1998 *Badania archeologiczne na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kraśniku-Piaskach, stan. 2, woj. lubelskie*, Archeologia Polski Środkowowschodniej III, Lublin-Chełm-Zamość, s. 104–109.
1999 *Badania ratownicze na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kraśniku-Piaskach, stan. 2, woj. lubelskie*, Archeologia Polski Środkowowschodniej IV, Lublin, s. 118–123.
- Wołągiewicz, M. D.
1968 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Drawsku Pomorskim*, MZP XIII, s. 7–76.
- Wołągiewicz, R.
1976 *Gronowo 1973. Badania na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich*, MZP XIX, 1973, s. 129–168.
1977 *Gronowo 1974. Badania na kurhanowym cmentarzysku kultury wielbarskiej*, MZP XX, 1974, s. 7–29.
1982 *Pochówek w kłodzie dębowej z II wieku n. e. w Bagiczu*, MZP XXVI, 1980, s. 39–56.
1981 *Kultury oksywska i wielbarska. Chronologia*, [w:] *Prahistoria ziem polskich V*, s. 135–156.
1995 *Lubowidz. Ein birituelles Gräberfeld der Wielbark-Kultur aus der Zeit vom Ende des 1. Jhs. v.Chr. bis zum Anfang des 3. Jhs. n.Chr.*, Monumenta Archaeologica Barbarica I, Kraków.
- Woźniak, Z.
1960 *Wyniki badań w 1958 r. w Mogile (Kraków-Nowa Huta), rejon Szpitala-Wschód*, WA XXVI/3–4, 1959–1960, s. 340–342.
1962 *Wyniki badań w Mogile (Nowa Huta), rejon Szpital Wschód w r. 1959*, WA XXVII/3, s. 321–323.
- Zielonka, B.
1953 *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Lachmirowicach w pow. inowrocławskim*, PArch. IX/2–3, 1951–1952, s. 353–386.
1958 *Cmentarzysko w Bodzanowie w pow. aleksandrowskim*, PArch. X, 1954–1956, s. 331–382.
1968 *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w miejscowości Gostkowo-Folsąg, pow. Toruń*, Zeszyty Naukowe UMK, Archeologia I, Toruń, s. 53–74.
- Ziemlińska-Odojowa, W.
1999 *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*, Monumenta Archaeologica Barbarica VII, Kraków.
- Ziętek, J.
2004 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Mierzynie-Grobli, stan. 2, gm. Rozprza, woj. łódzkie*, [w:] M. Ołędzki, J. Skowron (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia–interpretacje–hipotezy*, Łódź, s. 25–85.
- Żórawska, A.
2003a *Ocalale i niepublikowane materiały z badań Waldemara Heyma w Bystrzcu, pow. kwidziński (Weißhof, Kr. Marienwerder)*, WA LVI, 2002–2003, s. 229–281.
2003b *Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Pawłowiu, powiat kwidziński. O trudach badań nad „starożytnościami pruskiemi”*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 399–407.

ON SELECTED VARIANTS OF OSCAR ALMGREN GROUP II, EASTERN SERIES, BROOCHES

SUMMARY

The study is concerned with brooch types A. II 38, 41 and 43; type A. II 41 brooches are discussed within the new classification proposed by J. Schuster (in the same volume). These forms have a distinctive distribution, something not always fully appreciated in earlier research.

Brooches defined as forms F 1/F 3, with a very slender bow and spring-cover ornamented with imitation spring (Fig. 1:1.2), cluster on the lower Vistula River and to the west of this area, in the lake districts of Kaszuby and Krajna (Fig. 3, list 1). Chronologically they belong in phase B_{2a}, although it is possible that they appeared still during the transitional stage from B_{1b} to B_{2a}. It appears that the centre of production of these brooches lay somewhere in the lower reaches of the Vistula River.

In his analysis of type A. II 41 brooches J. Schuster selected as a criterion of classification the form of the entire brooch, its foot in particular, rather than details of construction. This led him to distinguish four main variants: I, X, Y and Z: variant I – with a straight, at times, lightly expanding foot, variant X – which includes two sub-variants: X 1 – with a trapeze-shaped foot, and X 2 – with a strongly expanded foot, which gives the brooch the form of a letter ‘X’; variant Y – characterised by a wide bow and a foot which usually tapers at the lower end, whereas variant X, also defined as ‘lower Vistula’ variant, has a wide bow, a flaring or a straight foot and a low-set crest.

In the eastern region of the Central European *Barbaricum* A. II 40 and 41 brooches generally represent diagnostic (leading) forms in phase B₂/C₁. It does not appear from the review of finds discovered in context with these pieces that any of the four variants of type A. II 41, distinguished by J. Schuster, appeared earlier or outlived the other variants. However, interesting conclusions result from analysis of maps of distributions of these brooch variants.

Finds of variant I brooches (Fig. 4, list 2) cluster in Vorpommern, in East Pomerania, and in Rugen. The only three sites with this brooch variant found more to the south are Kemnitz, Kr. Potsdam-Mittelmark, and two cemeteries of Luboszyce Culture at Biecz and Grabiec. The easternmost find of variant I brooch is known from the region of Elbląg or the town itself, still on territory of Wielbark Culture.

Variants X 1 and X 2 (Fig. 5, list 3) cluster in East Pomerania – including the right bank of the Vistula River – in the northern part of Wielkopolska (Great Poland), which during that time was occupied by Wielbark Culture, and in Luboszyce Culture. Their distribution pattern reflects plainly the migration movement of the Wielbark Culture people to the southeast, along the Bug River, something noted already by G. Domański and Y. V. Kukharensko. Finds of variant X brooches are less common in Przeworsk Culture; in addition, also, if iron brooches are taken into account,

which if they do appear, then they have the form of variant X 1. A number of finds from the lower Danube is discussed below, with other types of brooches of northern origin, which form a concentration in that area, similarly as A. II 41 brooches to the west of the Odra River.

A variant typical in Przeworsk Culture are A. II 41 Y brooches (Fig. 6, list 4), also noted in Luboszyce Culture, but less numerous than variant X. To the west of the Odra River finds of variant Y brooches are rare. In the border zone between Wielbark and Przeworsk Culture, on the lower Warta River, some Wielbark Culture cemeteries produced finds of variant Y (Fig. 6:29–31), whereas variant X brooches are known from the same area, also from Przeworsk cemeteries (Fig. 5:93–96), which could testify to direct Wielbark-Przeworsk contacts in this zone. A possible explanation for the presence of as many as twelve Y brooches in the hoard from Lubiana is that they were hoarded after being robbed in Przeworsk area but it is less easy to explain the occurrence of nine similar specimens in two or more cemeteries in the region of Elbląg and the town itself.

A. II 41 brooches of all the variants discussed so far, together with other elements characteristic for Wielbark Culture, eg, brooches type A. V, eighth series, so-called banded pendants, snake bracelets and others, during phases B₂ and B₂/C₁ start to be recorded across the Odra River, and take in their range Pomerania to the west of the Odra River (Vorpommern), Rugen and, to a lesser extent, Lower Lusatia; this induced J. Schuster to speculate that a small group of Wielbark Culture people migrated west, perhaps a similar development as population shifts on the middle Danube.

Variant Z brooches (Fig. 7, list 5) are correctly linked by J. Schuster with the region on the lower Vistula, since barring only three finds, in Pomerania all other brooches of this type originated to the east of that river, despite the fact that the longest series of these brooches comes from the cemetery at Ciepłe, distr. Tczew, found to the west of the Vistula. It is conceivable that a workshop active in the area produced these brooches, but they did not reach the zone of Odry-Węsiory-Grzybnica type cemeteries. This cannot be explained away by difference in time, since variant Z brooches co-occur with forms diagnostic for phase B₂/C₁, encountered also in Odry-Węsiory-Grzybnica cemeteries, ie, in lake districts of Kaszuby and Krajna, before they were abandoned. Only in the region more to the east (Fig. 7:16.18), towards the Great Masurian Lakes district variant Z brooches are noted in graves in contexts dated to phase C_{1a}.

It is interesting that A. II 41 brooches, which form such a great concentration in Wielbark Culture, are noted only sporadically in West Balt deposits, where they represent imports from Wielbark Culture.

Similarly as type A. II 41 brooches, type A. II 43 forms are a diagnostic form in phase B₂/C₁, characteristic for women's dress accessories, and almost invariably made of bronze, occasionally with gold or silver inlay. The form developed most probably in Przeworsk Culture, this is indicated by their concentration at the centre of Przeworsk territory (Fig. 8, list 6). The second concentration is observed on the middle Danube and is associated by T. Kolník with the migration in 166–169 AD of the Langobardii and Obii to the Danube, by M. Olędzki – with the migration of the Vandal Victovallii. J. Tejral basing on finds of 'Przeworsk' character, as eg iron brooches – type A. V, series 8, 10 and 11, silver inlaid trumpet brooches – A. IV 76, and subsequently, brooches type A. V 129, A. II 41, 43 and A. V, series 1, and certain types of pottery and Ginalski group E spurs, which visibly cluster on the middle Danube, sees two larger waves of infiltration of Przeworsk people to the middle Danube, which he interprets as the arrival of smaller groups rather than whole tribes. K. Godłowski understood the same group of objects as evidence of long-lived contact between neighbouring peoples but did not rule out migration of individuals or small groups from the North. The entire discussion was recently summed up by J. Rajtár, who interpreted finds of A. II 43 brooches from old museum collections in Roman provinces (List 6), in *Pannonia* and *Dacia Porolissensis*, as traces of the presence of Germanic women, war captives or hostages.

A. Kokowski and Y. B. Maleev recently drew attention to the easternmost range of these brooches. Their occurrence in Luboszyce Culture and among Western Balts (in the latter case just three finds) could suggest arrival of Przeworsk women to the area.

The mapping of individual brooch types does not always produce such interesting results as ones outlined above. In many cases it would be helpful to distinguish variants of O. Almgren types, but under the condition that different subvariants are identified to reflect actual culture differences, rather than being a mechanical division, made on the basis of secondary criteria. The internal classification of type A. II 41 brooches proposed by J. Schuster, is an example of previously unexploited potential.

thum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

LIST OF ABBREVIATIONS OF PERIODICALS AND SERIAL PUBLICATIONS

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków	MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest	PA	– „Památky archeologické” (wcześnie: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)	PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa	PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha	PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford	Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin	Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn	PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześnie: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)	RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum	RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześnie: „Fontes Praehistorici”), Poznań	RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa	SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź	SIA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
JmV	– „Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte”, Halle/Saale	SovArch	– „Sovetskaâ Archeologia” (Советская археология), Moskva
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz	SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa	SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva	WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva	ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków	ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa		
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa		
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)		

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2006. Wydanie I. Nakład 500 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa